

مد و جزر اسلام

(در بحر متقارب مثنیٰ سالم)

از

مولوي محمد سرور خان واصف الكوازي قندهاري (ح)

(متونی ۱۳۲۷ هـ ق)

معلم مدرسه جنبیه کابل

و اولین شهید تحریک مشروطه خواهی افغانستان

مقدمه، تحشیه و ترتیب

از

محمد معصوم هوتک

ع ۲۰۲۱

مدّ و جزر اسلام

د مولوي محمد سرور و اصف کندهاري

لر پېژندل سوی اثر

مولوي محمد سرور خان و اصف کندهاري (۱۳۲۷ هـ ق = ۱۹۰۹ ع شهيد) په افغانستان کي د حبيبيې مدرسي يو وياړلی استاد، ليکوال او شاعر. د لومړي مشروطيت د خوځښت د تاداو ايښوونکو په کتار کي د سر سړي او مشر او دغه راز د حق د لاري سر بنډونکی مبارز شهيد وو. د دوی کورنۍ د افغانستان په سياسي تاريخ کي د نامه څښتنان شخصيتونه درلودلي او ټول ئې د سر بنډونکو ملي مبارزينو په نامه پېژندل سوي دي. د دوی دکورنۍ د مشر نيکه زين العابدین الکوزي پلرنۍ مېنه د کندهار ولايت دارغسان اولسوالۍ په بالاژره کي وه او مشران ئې وروسته د کندهار ښارته راغلي او همدلته د الکوزو په کوڅه کي مېشت سوي ول. د زين العابدین الکوزي د دوو زامنو (آزاد خان او محمد عظيم خان) اولاده ټول د علم و فضل څښتنان او د افغانستان په ملي سياسي خوځښتونو کي د سر خلک ول. د آزاد خان الکوزي زوی مولوي احمد جان چي په (تاجر) سره مشهور وو، دامير عبدالرحمن خان د پاچهۍ پروخت په کابل کي اوسېدئ او دخپل عصر د وتلو عالمانو په ډله کي دا احترام وړ شخصيت وو. امير ورته په درنه سترگه کتله مولوي احمد جان د اساس القضاة په نامه درونداثر د همدغه امير په غوښتنه کښلی دئ. اساس القضاة په ۱۳۰۳ هـ ق کال د صفرا مظفر پر يوولسمه دکابل دارالسلطنة په مطبعه کي چاپ سوی دئ. د نسخې خطاط ئې ميرزا عبدالرزاق دهلوي دئ. د دغه کتاب له لوستلو څخه څوک د مولوي احمد جان تاجر د علم او په قضايي چارو کي د شريعت د احکامو په باب د هغه د تبحر اندازه لگولای سي. مولوي

احمدجان تاجر په فارسي ژبه شعر هم وايه او مردف دېوان ئې درلود چې اوس لږ موندل کېږي.

قاري عبدالله خان ملک الشعراء (۱۸۷۱-۱۹۴۳ع) پخپل يوه ناچاپ اثر "تذکره شعراى معاصر" کې دده په باب کښلي دي:

" صدرنشين ايوان شيرين گفتارى مولوى احمد جان قندهارى تاجر گوهر فصاحت و سوداگر متاع بلاغت است، سخن اش خيال و خيالش برتر از حد کمال است، از اهل قندهار و از اعيان آن خطه بهشت آثار بوده، به پايه معارف دستگاہ بلند و در ايوان علوم منزلت ارجمندی داشت. در عهد مدنيت مهلت خاقان مغفور حضرت ضياء الملة والدين به منصب بزرگ رسیده سررشته دار دفتر شاهى و مهتم امور مهمه سلطنت ميبود تا اينکه داعى حق را اجابت نمود. متاع تاجر به نقد جان خريدى است:

دور دل بسر پيچيد، زلف عنبر افشان شد
زد نفس بر آئينه، زنگ خط نمايان شد
لمحه يى ز رخسارش، تافت بر مزار من
کهنه استخوان يکسر، در لحد چراغان شد
دوش با سر زلفش، شانه دست بازي مى کرد
خاطر حزين من، مو به مو پريشان شد
سرو، عرعر و شمشاد، پا به گل فرو ماندند
تا ز ناز در گلشن، قامتش خرامان شد
عکس لعل ميگونش، شب به دل تجلى کرد
سینه را ز بس کندم، معدن بدخشان شد
در فراق رخسارش، بسکه اشک سر دادم
ديده تا کنار امشب، موج بحر عمان شد
نقد فرصتى هيئات، هر دمی همی کاهد
رفت و آمدِ انفاس، بهر عمر سوهان شد

شوخی نکه داغی، ماند بر زنخدانش
 سیب باغ حُسنش را، چشم زخم دندان شد
 فرقه گهر سنجان، دی به یکدگر گفتند
 "تاجر" از میان چون رفت، نرخ گوهر ارزان شد "

ملک الشعراء مرحوم دغه راز د ارواښاد تاجر له قلمي دېوان څخه يو
 اوږد نظم دکابل مجلې د دوهم کال په يوولسمه گڼه (۳۹ مخ)
 خپور کړې دئ چې "منتخبات نفيسه" عنوان ئې ورته ټاکلی دئ. ددغه
 نظم چې د حق سبحان عزوجل په حمد کي ويل سوی دئ، دسر څو بيته
 داسي دي:

ای ز جود تو گنبد خضرا	بی ستون و طنابها برپا
ذره نور تو رسیده به خور	شد ضیابخش خطه غبرا
قطره یافت بحر از کرمت	که زند موج لؤلؤ لالا
از شمیم تلطف عامت	شد معطر دماغ باد صبا
کرد پیدا ، ز جلوه نورت	موسی آسمان ید بیضا
نفخه ناز روح پاک تو یافت	شد شفابخش مقدم عیسا
نیست موجود در زمین و زمان	غیر ذاتت بدیده بینا
یک وجودی و گونه گونه شدی	جلوه گر در مرائی اشیا
متجلی شدی بکسوت خاک	یافتی نام آدم و حوا
گاه گشتی سوار ناقه ناز	بنشستی به هودج لیلا
که زدی جامه صبوری چاک	همچو مجنون بعالم سودا

(الخ)

د مولوي احمدجان تاجر درې زامن (مولوی محمد سرور خان و اصف،
 سعدالله خان او عبدالرحمن خان) او يو وراره عبدالقيوم خان په

افغانستان کي د لومړي مشروطيت له مخکښانو څخه ول او مولوي واصف، سعدالله خان او عبدالقيوم خان د وخت دامير، سراج الملة والدين په حکم دوطن دوستۍ په تور په توپ کي والوزول سول او عبدالرحمن خان په ۱۳۲۷ هـ ق کي د شيرپور زندان ته واچول سو او هورې وفات سو. د شهادت پروخت د مولوي واصف له خولې هغه ويل سوې رباعي چي توپ ته د ترلو پر وخت ئې ويلې وه، ترننه لاهم د وطنپالو مبارزينو د قربانۍ له پاره د الهام منصوري چيغه ده.

روزيکه شواذالسماء فطرت
وندرپي آن اذالنجوم کدرت
من دامن توبگيرم اندرعرصات
گويم صنما بای ذنب قتلت

مولوي واصف په پښتواو فارسي شعر وايه او يو کتاب ئې د " تاريخ ادرسيان وحموديان وموحدين افريقای شمالي " ئې له عربي څخه ترجمه کړې دئ چي وايي خطي نسخه ئې د افغانستان په ملي آرشيف کي خوندي ده.¹

مولوي واصف د "مد و جزر اسلام" په نامه يو فارسي مسدس هم ويلې دئ چي يادونه ئې زموږ محققينو کړې ده خو پخپله اثر ناپېژندلی يا لږ پېژندلی پاته دئ. دا مسدس چي يو سلو پنځه شپيته بنده لري او د عروضو استادانو ئې بحر "متقارب مثنى سالم" بللی دئ، مولوي واصف قندهاري د خپل معاصر دانشمند او د متحد هندوستان د اردو شاعر مولانا الطاف حسين حالي د "مسدس حالي" په اقتفاء ويلی دئ. مولانا الطاف حسين حالي (۱۸۳۷-۱۹۱۴ع) په هندوستان کي د اردو ژبي مشهور شاعر، په فارسي او اردو ژبه د ډېرو آثارو څښتن او نقاد ليکوال تېر سوې دئ. دی د خواجه ايزوبخش زوی وو او د نسب سلسله

¹ حبيبي، عبدالحی (پوهاند)، جنبش مشروطيت در افغانستان - ص ۱۹ چاپ ۱۹۹۹ع

ٺي دده د خپلي ليکني له مخي د هرات پير خواجه عبدالله انصاري (١٠٠٢-١٠٨٨ع) ته رسېدله. مولانا الطاف حسين حالي په شاعري کي د ميرزا غالب (١٧٩٧-١٨٢٩ع) شاگرد گڼل سوي دئ. مولانا حالي په پاني پت کي زېږېدلي او په هماغه ځاي کي وفات سوي دئ. پاني پت د هندوستان د هريانه صوبي يو ښار دئ چي د تاريخ په اوږدو کي د سترو جگړو ډگر گرزېدلي وو او د ډېرو سوبمنو او سالارانو سرونه پکښي خوړل سوي ول.

مولانا الطاف حسين په اردو ژبه يو اوږد مسدس ليکلی دئ چي مد و جزر اسلام نومېږي او د "مسدس حالي" په نامه خو واره چاپ سوي هم دئ. دوهم وار چاپ ټي چي ما کتلي دئ، د ١٩١٠ع کال په اکتوبر کي د دهلي له مجتبايي مطبعي څخه خپور سوي دئ. په دې مسدس کي د اسلام د ميين دين تر راتگ پخوا د عربو د جاهليت دورې حالات او ورپسې د اسلام په راتگ سره ددغه دين د فيوضاتو له اسيته د اسلامي نړۍ د "شاندار ثقافت" پېژندنه او وروسته بيا د مسلمانانو د مادي او معنوي انحطاط بيان سوي دئ. ددې مسدس خپرېدنه د ونده (دومره) پراخه وه چي د سرسيد احمد خان (١٨١٧-١٨٩٨ع) په قول د هند په نيمه وچه کي تر قرآن عظيم الشان را وروسته بل اثر په دغه اندازه زيات خپور سوي نه دئ.

د ښاغلولوستونکو د معلوماتو له پاره به ددې مسدس لومړي او وروستي بندونه دلته را نقل کړم:

کسی نے یہ بقرات سے جا کے پوچھا
مرض تیرے نزدیک مہلک ہیں کیا کیا
کہا دکھ جہاں میں نہیں کوئی ایسا
کہ جس کی دوا حق نے کی ہو نہ پیدا
مگر وہ مَرَضِ جس کو آسان سمجھیں
کہے جو طبیب اس کو ہڈیان سمجھیں

غنیمت بے صحت علالت سے پہلے

فراغت، مشاغل کی کثرت سے پہلے
 جوانی، بڑھاپے کی زحمت سے پہلے
 اقامت، مسافر کی رحلت سے پہلے
 فقیری سے پہلے غنیمت ہے دولت
 جو کرنا ہے کر لو کہ تھوڑی ہے مہلت

پہ وروستی بند کی ہغہ صحیح حدیث تہ اشارہ سوې دہ چي فرمایي:
 "اغتنمُ خمسًا قبل خمسِ شبَابک قبل هرْمکَ وصحتک قبل سقمکَ
 وغناک قبل فقرک و فراغک قبل شغلک و حیاتک قبل موتک".
 اروابنَاد امین اللہ خان زمراي پە "پښتو تہ یوہ کتنہ" کی کنبلي دي
 چي د (مسدس حالی) ترجمہ غلام محمد خان پوپلزي کړې وه.²
 لکه دمخه چي مي هم وويل، مولوي محمد سرورخان واصف د
 "مسدس حالی" په اقتفاء يو اورېد مسدس ويلي دي چي لاسکنبلي
 متن ئې زما مخ تہ همدا اوس پروت دي. دا متن په ۵۷ مخونو کي ځای
 سوی او هر مخ ئې په متناوب ډول درې درې بندونه لري. د متن د کاپي
 کېدو نېټه د چارشنبې ورځ ۱/ ۵/ ۳۷ ښوول سوې ده. په دغه نېټه کي د
 هجري قمري يا هجري شمسي يادونه نسته.
 مسدس د جاهليت د زمانې په تشريح سره پيل کېږي (اته بنده)، بيا
 د "ظهور آنحضرت ص" تر سرليک لاندې حالات راځي (شل بنده)، تر
 هغه وروسته "وفات آنحضرت ص و ذکر خلفای راشدین رض" زمانه راته
 ښيي (اته ويشت بنده)، ورپسې "انتهای دوره خلافت و آغاز فتن"
 راته ښلوي او تر خپلي زمانې پوري د مسلمانانو بې لارې، غفلت، بې
 عدالتۍ، د مدنيت له کاروانه وروسته پاته والی او نور مصائب راته
 بيانوي (۱۰۲ بنده) او په پای کي يو مناجات لري (ننه بنده).
 دا نسخه د علامه رشاد کتابتون (کندهار) د خطي نسخو په مجموعه
 کي تر (0059) نمبر لاندې خوندي ده. ما دغه متن رانقل کړ او تر
 ممکني نډازې مي لغتونه په لمنليکو کي معنا کړل او همدا سريزه مي

² وگ: د ۱۳۱۱ش کال سالنامه ۳۹۹مخ

په پښتو ژبه پر وليکله هيله من يم چي ددغه نايابه اثر په خپرو لو مي د مرحوم محمد سرور خان واصف هغه حق يو څه ادا کړي وي چي د افغانستان پر ټولو منورينو او د هيواد د ترقي او نېکمرغي پر مينه والو ئي لري. ماته که ژوند مهلت او حوادثو فرصت راکړي، دغه اثر به په جلا توگه هم خپور کاند م.

محمد معصوم هوتک

آشاوا - کاناډا

۲۲ مارچ ۲۰۲۰ع^۳

تکمله:

ددې ليکني په لومړۍ برخه کي مو د شهيد مولوي محمد سرور واصف له خولي د اعدام پر وخت ديوې څلوريځي د لوستلو (يا ليکلو) يادونه کړې او داسي موصيبت کړې ده:

روزيکه شو داذا السماء فطرت

وندرپي آن اذالنجوم کدرت

من دامن توبگيرم اندر عرصات

گويوم صنما باي ذنب قتلت

يو دوست مي راته وليکل چي که ددې څلوريځي په باب يوه توضيحي يادونه وسي، ښه به وي. ددوي دغي مشورې زه د تېري ليکني تکملي ته وهڅولم.

د مولوي محمد سرور خان واصف د اعدام د صحنې لنډ جريان مي وار دواړه د مير غلام محمد غبار (۱۸۹۷-۱۹۷۸ع) په "افغانستان در مسير تاريخ - ص ۷۱۸ - اول چاپ" کي لوستي وو. په دغه تاريخ کي ئي ليکلي دي: "... اين شخص در نزديک توپ قلم خواست و وصيت نامه

³ دا ليکنه په لرڅه بدلون په افغان - جرمن ويبپاڼه کي په همدغه نېټه خپره سوې ده.

ئې در نهايت آرامی و خوشخطی بنوشت که در عنوان آن این بیت مرقوم بود:

ترک مال و ترک جان و ترک سر
در ره مشروطه اول منزل است "

وروستی بیت ماته داسي بنکاري چي د سلمان ساوجی (۱۳۰۹ - ۱۳۷۲ع) ددغه لاندې قطعي په اقتفاء به انشاء سوی وي چي ویلي ئې دي:

گر سر ترک کلاه فقر داری ای فقیر
چار ترکت باید اول تا رود کارت ز پیش
ترک اول ترک مال و ترک ثانی ترک جاه
ترک ثالث ترک راحت ترک رابع ترک خویش
(دیوان - قطعه شماره ۱۱۱ - گنجور)

اروا بناد غبار زموږ تر بحث لاندې څلور یځي یادونه نه ده کړې. تر دغې یادوني وروسته علامه عبدالحی حبیبی (۱۹۱۰ - ۱۹۸۴ع) په "جنبش مشروطیت در افغانستان - ص ۱۵ چاپ اول" کې د مرحوم غبار ددغې یادوني پر څنگ داسي ولیکل: "هنگامیکه و اصف را به توپ می بستند، وی بر پاره کاغذی نوشت: در حالیکه به آمنت بالله و ملائکتہ... ایمان کامل داشتم، به حکم امیر کشته شدم." علامه حبیبی تر دې یادوني وروسته هماغه پورتنی څلور یځه را وړې ده او د "ترک مال و ترک...." بیت ئې هم ورسره مل لیکلی دی. د علامه مرحوم دغه اثر ددوی تر وفات وروسته له چاپه راووت. د "جنبش مشروطیت...." تر خپرېدو وروسته زموږ تر بحث لاندې څلور یځي نورو آثارو ته هم لار وکړه او بیا بیا خپره سوه.

دا څلوريځه مشهور شاعر، فيلسوف، نجومی او حکيم غياث الدين
عمر بن ابراهيم خيام نيشابوري (۱۰۴۸ - ۱۱۳۱ع) ته منسوبه ده چې نړۍ
والو ته د عمر خيام په نامه مشهور دئ او "رباعيات" ئې د نړۍ په
تقريباً ټولو ژونديو ژبو ژباړل سوي دي. يوځای مي لوستي ول چې
يوازي په انگرېزي ژبه ۳۲ واره ترجمه سوي دي.

د عمر خيام څلوريځي پښتنو شاعرانو هم خپلي ژبي پښتو ته رااړولي
دي چې ما ته معلوم ژباړونکي ئې د کوتي بلوچستان شاعر ابوالخير
ځلاند، ښاغلی عبدالباري جهاني، انجنير سلطان جان کليوال او
ارواښاد محمد صديق پسرلی دئ. د ابوالخير ځلاند ترجمه په کتابي
بڼه په ۱۹۸۴ع کال د پښتو اکيډمي بلوچستان کوټه له خوا "د عمر
خيام څلوريځي" په نامه چاپ سوې ده. د ښاغلي جهاني ژباړه د نارنج
خپرندويي ټولني - کندهار له خوا په ۲۰۰۶ع = ۱۳۸۴ش کال په ښکلې
قطع او صحافت د "د خيام سرونه د پښتو په تال کي" تر نامه لاندې
خپره سوې ده. په دغه چاپ کي د خيام ټولي څلوريځي راغونډي سوي
نه دي خو جهاني صاحب د هغو ترجمې ته ادامه ورکړې او په ويپاڼو
کي ئې د خپرېدو پرله پسې لړۍ همدا اوس هم روانه ده.

د انجنير سلطان جان کليوال ژباړه په ۱۳۹۱ش = ۲۰۱۳ع کال چاپ سوې
ده.

زموږ تر بحث لاندې څلوريځي ثبت مي په خوډوله تر نظر تېر سوي دئ:

علامه حبيبي په هغه بڼه ثبت کړې ده چې تاسې پورته ولوستله. يعنې

روزیکه شود اذ السماء فطرت

وندری آن اذ النجوم کدرت

من دامن تو بگیرم اندر عرصات

گویم صنما بای ذنب قتلت

استاد محمد آصف فکرت په "یادی از استاد عبدالحی حبيبي" کي

کښلي دي چې استاد حبيبي په هغه نړيوال سيمينار کي چې په

۱۳۵۸ش کال په کابل کې د اټرسوی وو، د سیمینار د پریکړه لیک پر وخت په ژراندو سترگو او غړبو نیولي رخ سره دا څلوریځه ولوستله. دغه وخت د افغانستان واکدارانو د پوهانو او لیکوالو د زندی کولو او وژلو لړۍ رانښلولې وه او علامه مرحوم ددغي قصابۍ په اعتراض کې دا څلوریځه ولوستله. د څلوریځي ثبت ټي د استاد فکرت په لیکنه کې داسې دی:

روزيکه رسداذالسماء فطرت
واندم که شود اذالنجوم کدرت
من دامن توبگيرم اندرسئلت
گويم صنما بای ذنب قتلت
(وگ: دانشنامه ی آریانا)

ابوالخیر ځلانده د خپلي ترجمې په ۹۹ مخ کې داسې راوړې ده:

روزيکه شود اذالسماء انشقت
واندم که بود اذالنجوم انکدرت
من دامن توبگيرم اندرعرصات
گويم صنما بای ذنب قتلت

او ښاغلي جهاني د نوو خپرېدونکو ترجمه سوو ژباړو په شلمه برخه کې داسې لیکلې ده.

روزيکه شود اذالسماء کشطت
واندم که بود اذالنجوم انکدرت
من دامن توبگيرم اندرعرصات
گويم صنما بای ذنب قتلت

ددې څلوریځي د هري مصرع د پای برخه د قرآن عظیم الشان یومبارک آیت دی. " إِذَا أَلْسَمَاءُ أَنْفَطَرَتْ " د الانفطار سورة لومړی آیه ، " إِذَا أَلْسَمَاءُ أَنْشَقَّتْ " د سورة الانشقاق لومړی آیه ، " وَإِذَا أَلْسَمَاءُ كُشِطَتْ " د سورة التکویر یولسم آیه ، " وَإِذَا النُّجُومُ أَنْكَدَرَتْ " د سورة التکویر

دوهم آية ، "بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلْتُمْ" د سورة التكوير نهم آية او "وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ" د سورة التكوير اتم آية دي.
زما سره د عمر خيام كومه زره د اعتماد وړ خطي نسخه نسته چي په دي رنگارنگ ثبتونو كي د سموالي نظر وركړم.
د ابوالخير خالاند ترجمه داسي ده:

كومه ورځ چي سي ټوك ټوك شينكي اسمان
سي په خوږ ددي زلزل ستوري پنهان
په آ ورځ به د قيامت ستا لمن نيسم
چي دي ووژلم په خه تور، مهربان

د جهاني ترجمه داسي ده:

په هغه ورځ چي اسمان وي له نقابه راوتلی
چي تياره سي رانه ستوري پر نړۍ تورتم ختلی
زه به ستا لمنه نيسم په ميدان د عرصات كي
درته وایم به صنمه! په كوم جرم دي وژلی

د بناغلي كليوال ژباړه راسره نسته چي تاسي ته ئې وړاندي كړم. د
سمي او اصل ته نزدې ژباړي قضاوت به تاسي درنو لوستونكو ته
درپرېږدم او زه به در څخه رخصت واخلم. هيله ده په دغه توضيح مي د
خپل دوست مشوره عملي كړې وي.

آشاوا-كاناډا

۲۸ مارچ ۲۰۲۰ع

متن

بسم الله الرحمن الرحيم
 بر آفاق و گیتی پراکنده ظلمت
 نهان خلق در ظلمت و جهل و غفلت
 نه مرعی^۱ قوانین نه نافذ سیاست
 نه فکر شریعت نه پاس طریقت
 گهی گرم در بزم کوکب پرستی
 گهی غرق در بحر غوغای مستی

+++++

گروهی مُصَدِّق به یزدان و اهرمن^۲
 پرستنده و عابد نارِ گلخن^۳
 به آتشکده کرده مأوا و مسکن
 به چاه غوایت^۴ بسی گشته آون
 ستاره گهی با خدائی گرفتار
 فرستنده ابر و بارانش گفتار

۱- مرعی: جاری شده، مقرر شده، نافذ شده. ۲- اهرمن: شیطان. ۳- گلخن: آتشدان، جای آتش. ۴- غوایت: گمراهی

چو تنها به شب ماندی اندر بیابان
به خود بستن امداد از جن و دیوان
که پنداشتی شان پناهِ غریبان
ملاذًا مسافر معاذًا ضعیفان
اصول عقائد چنان بود در هم
ره حق و انصاف مستور و مبهم

+++++

گروهی به تثلیث^۳ بودند قائل
سوی شرک قومی گرایان و مایل
دگر بر حلولِ تناسخ^۴ دلایل
فراهم نمودند از فکر باطل
نه بر حشر^۵ اجسام کس بود گویا
نه هرگز به منہاج^۶ توحید پویا

۱- ملاذ: پناهگاه/ به تشدید ذال به معنی چیزهای لذیذ (غیاث اللغات) ۲- معاذ: پناه دادن

۳- تثلیث: خدای عز و جل را سه دانستن چنانکه مذهب ترسایان است (دهخدا).

۴- تناسخ: انتقال روح بعد از موت از بدن به بدن انسان دیگر (دهخدا).

۵- حشر به معنی قیامت

۶- منہاج: راه راست و مستقیم

گروهی برین اصل همراه و هم سر
ملک را که از لوث^۱ جسم است برتر
تراشیده از بهر یزدانش دختر
در افهان به تانیث کرده مقرر
یکی طیره^۲ بگرفته اصل طبیعت
پذیرفته نامه به صدق و ارادت

+++++

به کاهن^۳ یکی دست تسلیم داده
بر اقوال او گوش ایقان^۴ نهاده
به اخلاص در پای راهب^۵ فتاده
شب و روز در خدمت ایستاده
به جای گهر گر چه خرمره سقن
به تصدیق پیش آمده هر چه گفتن

۱- لوث: آلودگی. ۲- طیره: به کسر اول، خفت و سبکی، فال بد

۳- کاهن: فال گیرنده، ساحر، غیبگوی

۴- ایقان: به یقین دانستن

۵- راهب: پارسا و عابد ترسایان

یکی جان نثار منات^۱ از تولا^۲
 یکی بر عبودیت لات^۳ شیدا
 به اسمای اصنام^۴ یک یک مسما
 یکی عبد و دو دیگر عبد عزاه^۵
 به سودای نسر^۶ آن یکی گشته مجنون
 به عشق بُنوت آن دگر مانده مرهون^۷

+++++

که اولاد و فرزند از ناتوانی
 همی گشت نفرین بر آن سخت جانی
 بریدی ز جانش رگ زنده گانی
 وجودش همی ساخت از دهر فانی
 چنان مست پیمانه جهل بوده
 کزین گونه مشکل برو سهل بوده

۱- منات: نام بتی در عرب، قبیله های عرب هزیل و خزاعه آنها می پرستیدند. ۲- تولا: به تشدید لام/ محبت، امید، دوست داشتن ۳- لات: نام بتی که قوم شعیب^(ع) او را می پرستیدند ۴- اصنام: بُت ها، جمع صنم صنم بُت را گویند. ۵- عزاه: نام بتی است و آن درختی بود که اعراب آنها می پرستیدند. ۶- نسر: کرگس، همچنین نام بتی است (غیاث) ۷- مرهون: گرو کرده شده

ظهور آنحضرت (صلعم)

خداوندِ دانا و عَلام^۱ مطلق
چو دید آن زبون حال برگشته رونق
که گشته ضلالت به ارواح ملصق^۲
تراوید سرچشمه غیرت حق
نمودار شد نور حق را تجلی
درخشید از طرف فاران^۳ بطحی^۴

+++++

چو اندر ازل رفته تقدیر بچگون
به پیدایش ذات پاک همایون
که در خلقتش حکمتی بود مکنون^۵
به ملک وجودش بر آورد بیرون
ز ناف زمین گوهری تافت روشن
که بر جمله آفاق شد لمعه^۶ افکن

۱- علام: داناتر، بسیار دانا ۲- مُلصَق: چسپیده شده ۳- فاران: نام یکی از کوه های مکه (دهخدا) ۴- بطحاء: وادی مکه معظمه ۵- مکنون: پنهان داشته شده ۶- لمعه: روشنی

شبی کان مه برج اوج^۱ سعادت
چراغ ولایت صباح^۲ رسالت
درخشید از چرخ فیض و هدایت
در آفاق افگند طرح قیامت
زهر کنج و هر گوشه برخاست آوا^۳
که شد حضرت شاه لولاک پیدا

+++++

چو صیث^۴ در آفاق گردید پیدا
تزلزل فتاد اندر ایوان^۵ کسری^۶
شد افسرده نار مجوسان مطفی^۷
فرو برد دریاچه ساوه^۸ نم را
ملائک بر افلاک شد شاد و خرم
گروه شیاطین پریشان و درهم

۱- اوج: بلندترین درجه، قله، طرف بالای هر چیز ۲- صباح: بامداد، خوب و جمیل
۳- آوا: آواز ۴- صیث: آواز، ذکر خیر ۵- ایوان: نشستگاه بلند، دالان بزرگ
۶- کسری: لقب خسرو انوشیروان
۷- مطفی: فرو نشاننده آتش (دهخدا)
۸- ساوه: نام شهری است در عراق عجم

شد ابواب رحمت یکایک کشوده
هم آثار فضلِ آلهی نموده
مفاسد زِ گیتی^۱ سراسر زودده
به خوابِ عدم چشمِ فتنه غنوده^۲
رسومِ بد از شرک و از بت پرستی
همه محو گردید و عاری زِ هستی

+++++

شده جمعِ پیغمبرانِ مقدم
که بُد باعثِ هستی جمله عالم
به عظمتِ میانِ بزرگانِ مُسَلَّم^۳
شناخوانِ ذاتشِ مسیحا و آدم^(ع)
خلیل و سلیمان و داود و موسی^(ع)
همه مژده گویانِ آن ذاتِ والا^۴

۱- گیتی: جهان، دنیا

۲- غنوده: خواب رفته، به خواب اندر شده

۳- مُسَلَّم: باور داشته شده (غیاث)

۴- والا: بزرگ، گرانقدر

عرب خطه^۱ بود نومید دولت
ندانسته از شیوه^۲ دین و ملت
گرفتار سر پنجه^۳ جاهلیت
به سر نشه و شور صهبای^۴ وحشت
نه فرمان پذیری نه فرمان روائی
بدش نه تمنای کشور کشائی

+++++

پس آنکه که شاه رُسل گشت پیدا
در آفاق شد خیر تبلیغ بریا
شد اندر تمدن چنان جلوه افزا
که زد از تقدم قدم بر ثریا^۳
نمود اندر آفاق ریشه دوانی
بیاورد برگ و بر کامرانی^۴

۱- خطه: پاره زمین، سرزمین، در عرف شهر کلان را گویند (غیاث)

۲- صهبای: شراب انگوری، شراب سرخ

۳- ثریا: پروین، آن شش ستاره که متصل همدیگر می باشند

۴- کامرانی: سعادت، نیک بختی، اقبال

چو آن نورس گلشن علم و ایمان
چهل ساله شد اندرین دارِ امکان
به کوه حرا^۱ شد به فرمان یزدان
همانجا خداوندش از فضل و احسان
مخلع^۲ نمودش به زی^۳ نبوت
به تارک^۴ نهادش هم اکلیل^۵ عزت

+++++

نشاندش فراز سریر^۶ رسالت
عطا کردش آنگاه منشور^۷ دعوت
پداهش خطاب معلای^۸ رحمت
سر افراز کردش به طغری^۹ رافت
ز لولاک^{۱۰} بر فرق بنهاده تاجش
به مدح و ثنا داده گردون خراجش^{۱۱}

۱- کوه حرا: کوهیست در مکه مکرمه که حضرت محمد (ص) پیش از نبوت چند روز در آنجا به عبادت مشغول بود. ۲- مخلع: خلعت داده شده. ۳- زی: لباس و جامه. ۴- تارک: فرق سر. ۵- اکلیل: تاج. ۶- سریر: تخت. ۷- منشور: فرمان. ۸- معلی/ معلا: بلند، بلند کرده و برافراشته. ۹- طغری: نوعی از خط که فرمان پادشاهان به آن خط نوشته می شد. ۱۰- لولاک: اشارت است به "لولاک لما خلقت الافلاک". ۱۱- خراج: محصول زمین و باج و آنچه پادشاهان و حاکمان از رعیت بگیرد.

بیاورد از حق یکی دین روشن
که از فیض آن گشت گیتی چو گلشن
اصولش مقدس فرو عیش مزین
.....^۱

ره درستان و طُرُق^۲ مُصَفی^۳
زِ شِرک و ضلال^۴ و تعصب مُعْزَا^۵

+++++

با خلاق نیکو و پاکیزه رهبر
همه باز دارنده ز افعال مُنْکَر^۶
نخست اصل آن بود توحید داور
که ماحی^۷ شِرک است و تثلیث یکسر
عبادت به ذات خدا گشت مختص
پرستش به یک ذات بچون مُخَصَّص^۸

۱- جای این مصرع در اصل خالی می باشد. ۲- طُرُق: راهها، جمع طریق ۳- مُصَفی: صاف شده، صاف کرده شده

۴- ضلال: گمراهی ۵- مُعْزَا: برهنه ۶- مُنْکَر: بد، قبیح، ناشایسته

۷- ماحی: محو کننده، نیست و نابود کننده

۸- مُخَصَّص: خاص کننده، تخصیص شده

بهم بود پیوند دلهای عالم
دل دشمن و دوست شد وصل با هم
عرب با عجم گشت همراز و همدم
بهم شادمان چون جراحی به مرهم
نفاق و تنازع^۱ ز دلهای زودده
شد و یافت ترویج خلق ستوده

+++++

به الفت گرآیند عالم ز وحشت
کم از صفحه دهر^۲ گردید نفرت
چو اخوان^۳ بهم جمله گرم محبت
که المؤمنون اخوة^۴ گفته حضرت
تمدن گرفتند انسان که باید
به تهذیب^۵ گشتند چون نفس واحد

۱- تنازع: جنگ و جدال، نزاع

۲- دهر: زمانه

۳- اخوان: جمع "اخ" یعنی برادران

۴- اشاره است به سورة الحجرات-آیه ۱۰

۵- تهذیب: پاک کردن و اصلاح دادن، پاکیزه کردن اخلاق

چو اجباب گشتند از دل پسندی
چه دیلم^۱ چه قفقاز و ایران و سندی
عرب، ترک و تاجیک، افغان و هندی
مغول و هزاره، جش، زنگ و ژندی^۲
قبایل ز هر پیشه و مرز و مسکن
به اجماع گشتند یک جنس و یک تن

+++++

به بیست و سه سال آن شه نلک و ملت
نیاسود یک لحظه از امر امت
دی لب نبست از فروض رسالت
ز تبلیغ و ارشاد و نصیح^۳ و هدایت
چشید از اعادی^۴ سموم^۵ مصائب^۶
غموم^۷ کواکب^۸ عموم ندائب^۹

۱- دیلم: یکی از شهرستانهای استان بوشهر در جنوب ایران است و به معنی کسی که مادرش از حبش و پدرش ترک باشد. ۲- زنگ و ژندی: زنگ مردمان ساحل شرقی آفریقا را گویند و ژندی (ژندی) به معنی مجوس و طایفه ای از زردشتی ها. ۳- نصیح: نصایح، نصیحتها ۴- اعادی: دشمنان ۵- سموم: زهریات ۶- مصائب: مصیبتها، رنجها ۷- غموم: غمها، جمع غم ۸- کواکب: ستاره ها ۹- ندائب: گریه ها، شیون ها

جهان را به فرمان و توقیع^۱ یزدان
ز تاریکی و ظلمتِ شرک و طغیان
به نور هدا کرد دعوت نمایان
به شراه توحید و منهاج ایمان
به اشرار و ابرار و بانار و جنت
گهی کرد اندرز و گاهی بشارت

+++++

فگندی یکی در رهش خار و عدوان^۲
شکستی کیش از معادات^۳ دندان
نمودی برویش گهی سنگ باران
ستادی به پیش گهی طعن گویان
در آن ظلم و آزار و بیداد^۴ قومی
هنوز او همی گفت "رب اهدِ قومی"^۵

۱- توقیع: دستخط و نشانی کردن فرمان توسط پادشاه

۲- عدوان: دشمنان

۳- معادات: با کسی دشمنی و عداوت کردن

۴- بیداد: ظلم و ستم

۵- یعنی خدایا! قومم را هدایت فرما

چو شد تلخ کام از جفای اعادی
وداع وطن کرده در راه هادی
به هجرت قدم ماند اندر به وادی
چشید از عدو جرعه نامرادی
به ترویج و اظهار و احکام باری
بسر بُرد یک جز و عمرش به خواری

+++++

تواضع ، سخاوت ، تحمل ، عدالت
شجاعت ، اُخوت ، مروت ، قناعت
تعفف^۱ ، ورع^۲ ، جود^۳ و تقوی و همت
صفا ، علم و حلم و وقار و امانت
فروع همان دوچه^۴ پاک بودند
نَشهای^۵ آن شاه لولاک بودند

۱-تعفف: پرهیزگاری، پارسائی

۲-ورع: پرهیزگاری

۳- جود: سخاوت

۴-دوچه: درخت بزرگ

۵-نَش: خو، طبیعت

وفات آنحضرت (ص) و ذکر خلفای راشدین (رض)

چو شد حاصل اسلام را عز و تمکین
پذیرفت تکمیل و فرملت و دین
بر اسلام اتمام انعام و تسکین
شد و گشت شادان همی قلب غمگین
پیمبر بحکم قضای آلہی
شتابید سوی رضای آلہی

+++++

چو بہفت رخسار ، مہر نبوت
ادا کرد احکام و آداب دعوت
خرامید سوی گلستان جنت
بر افروخت رخ ماہتاب خلافت
بدین عہد ہم از نخستین نشانی
کہ خیرالقرون راشدین دورہ ثانی

نجوم هدا^۱ جانشینان احمد
هم آن عاشقان جمال محمد
نمودند تا دور عهد و مخلص^۲
ره اتباع^۳ نبی را ممد
ز گلزار اخلاق ذات پیمبر
گرفتند گلهای مقصود یکسر

+++++

به همدردی و اتفاق و حمیت
به خلق خوش و شیوه آدمیت
نمودند تسخیر هر ملک و ملت
چه سیلان^۴ و جاوا^۵ و کشمیر و تبت
ز بس حسن اخلاق و طرز صفائی
گرفتند خاصیت کهربائی

۱- هدا: راستی و راه راست

۲- مخلص: همیشه، دائم

۳- اتباع: پیروی، متابعت

۴- سیلان: اسم قدیمی کشور سریلانکای امروزی.

۵- جاوا: یکی از جزیره های اندونزییا.

به اعلاى دین بوده همراز یکسر
به تائید ملت هم انباز^۱ یکسر
به شادی و غم بوده^۲ دمساز یکسر
به سودای حق در تک و تاز^۲ یکسر
نه سد ره شان شدی حرف باطل
نه اصرار بر گفته ، لغو و عاطل

+++++

اگر کودکی حرف دلچسپ گفتی
به سلک^۳ سخن در مقصود سفتی
بزرگی به اصغای^۴ کامل شنفتی
نه ز اغماض^۵ هرگز ره حق نهفتی
نگفتی که این طفل کم سال و نادان
چسان دخل گیرد به حرف بزرگان

۱- انباز: شریک

۲- تک و تاز: تاختن، جد و جهد

۳- سلک: رشته

۴- اصغای: گوش نهادن

۵- اغماض: چشم پوشی

کمر بسته آسان به عزم و توکل
 که یک مرد شان گر ز راه تقابل^۱
 به صدها مقابل شدی در تقابل^۲
 فگندی در افواج دشمن تزلزل
 گواهِش به تاریخ باشد مُبَیِّن^۳
 هم از رزم یرموک^۴ پیدا و روشن

+++++

به شراه دین جمله از صدق پویا^۵
 به تحقیق علمی ز هر گوشه جويا
 ز کبر و حسد، کین و نخوت^۶ مُبَرَّأ^۷
 ز غدر و جفا و تعصب مُعَرَّأ^۸
 شب و روز سمع^۹ رضا مانده یکسر
 بر احکام قرآن و قول پیامبر (ص)

۱- تقابل: مقابله کردن، مخالفت ۲- تقابل: یکدیگر را کشتن ۳- مبین: بیان کرده شده، پیدا و آشکار کرده شده ۴- یرموک: رودخانه ای است در سرحد سوریه و اردن امروزی. درانجا نبردی در سال ۲۳۶ میلادی (۱۵ هجری قمری) بین مسلمانان و امپراتوری روم شرقی رخ داد و لشکر مسلمانان بر لشکر روم پیروز گردید. ۵- پویا: دوانده، دوان. ۶- نخوت: تکبر ۷- مبرأ: بیزار شده، پاک کرده شده. ۸- معرأ: (بنگرید ص ۲۱) ۹- سمع: شنوائی، گوش

یکی گر شدی بتلای مصیبت
پسروار آن یک همی جست سبقت
گرفتی به فرق خود آن بار محنت
شریک غمش گشتن از صدق و همت
نمودی برو محنت آن گونه آسان
که نزدش شدی شادی و کرب^۱ یکسان

+++++

عرب ، شام و افریقه و هند و سیلان^۲
حبش^۳ ، برتگال و ملایا^۴ و توران^۵
عجم ، زنگبار^۶ و بلاد خراسان
سپن^۷ ، روم و الجزر^۸ و سند و افغان
ز تدیر شان گشت یک یک مسخر
روان نام حق شد در آنها سراسر

۱- کرب: غم، اندوه. ۲- سیلان: (بنگرید ص ۲۷) ۳- حبش: سرزمینی در شرق قاره افریقا که شامل اتیوپی، اریتره، جیبوتی و سومالی میشود. ۴- ملایا: شبه جزیره بزرگی در جنوب شرق آسیا مشتمل بر بخش هایی از مالزی و میانمار و تایلند می باشد. ۵- توران: به سرزمین آنسوی جیحون (آمو) اطلاق می شد. ۶- زنگبار: سرزمین سیاهان معرب آن زنجبار بوده و اروپاییان آن را به Zanzibar تغییر داده اند. ۷- سپن: هسپانیا ۸- الجزر: الجزائر امروزی.

طوائف یکایک بهر مرز و مسکن
چه گبر^۱ و چه ترسا^۲ چه اسلاف و ارمن^۳
به روس و فرنگ و مغول و جرمن
در اطراف کیهان و عالم مبرهن
نمودند تسلیم اسلام یکسر
پذیرفته نشور احکام یکسر

+++++

شریکان و همدرد سور^۴ و مصائب^۵
به هر کار و بار از صداقت مصاحب
به تدبیر مرغوب و افکار صائب^۶
بدنی همه کامیاب مطالب
به هر امر بودند سرگرم شورا
چه شادی و چه غم چه پنهان چه پیدا^۷

۱- گبر: آتش پرست. ۲- ترسا: نصارا و آتش پرست (غیاث)

۳- ارمن: باشندگان ارمنیها. ۴- سور: جشن و شادی و سرور

۵- مصائب: رنجها و مصیبتها، شداید

۶- صائب: رسا، رسنده

۷- پیدا: آشکار، ضد پنهان

اگر گرده نان همی کرد پیدا
خود از جوع^۱ هر چند بودی غم آلا
چو خواهنده بر در همی کرد آوا
به شوق الهی و مرضای^۲ مولا
دویدی و ایثار کردی به سائل
به اخلاق نیکو ، به حسن شمایل^۳

+++++

به هشتاد سال آنقدر اهل ایمان
نمودند تسخیر امصار^۴ و بلدان^۵
که در هشت صد سال با اهل رومان
به آن فُرء و شوکت نگردید آسان
نه بُد در جهان خطه را نشانه
که ماند از فتوحات رومان کرانه

۱- جوع: گرسنگی ۲- مرضا: پسندیده
۳- شمائل: خصلت ها و عادات
۴- امصار: جمع مصر، شهرهای کلان
۵- بلدان: جمع بلد، یعنی شهرها
۶- فرّ: شان و شوکت

خلیفه نگهبان امت بدانسان
که هر شب همی گشت مستورا^۱ و پنهان
همیشه در اطراف دشت و بیابان
ستادی پی حفظ مال غریبان
همه عمر در فکر و جان گدازی
به سودا و فکر رعیت نوازی

+++++

پی فحص^۲ عیب خود از هر کرانه^۳
به تفتیش اطوار^۴ اهل زمانه
به هر مسکن و برزن^۵ و کوی و خانه
همی رفت و میگشت مخفی شبانه
که عیب خود از دیگران گوش دارد
به اصلاحش آنگاه همت گمارد

۱- مستور: پوشیده شده و پوشاننده

۲- فحص: پژوهیدن و کاهیدن چیزی

۳- کرانه: کناره هر چیز، دور و بر

۴- اطوار: حال، وضع، حرکات و رفتار

۵- برزن: کوچه

چنان بود بر جادهٔ شرع قائم
که بکش نه بود از غم لوم^۱ لائم^۲
به ترویج آداب دین بود دائم
ز رفیع مظالم، ز دفع جرائم
لحاظ قریبان^۳ و پروای خویشان
نبودش در اجرای احکام یزدان

+++++

ز فرزندش ار سر همی زد خطائی
موافق همی دادش آندم جزائی
به کافر کسی گفت ار ناسزائی
همی یافت آن حرف خود را سزائی
در اجرای احکام بودند یکسان
قریشی^۴ و زنگی^۵ و گبر^۶ و مسلمان

۱- لوم: ملامت کردن ۲- لائم: ملامت کننده

۳- قریبان: دوستان و خویشاوندان

۴- قریشی: منسوب به قبیله قریش، و قریش، از مشهورترین و مهم‌ترین قبایل عرب در حجاز که حضرت محمد (ص) نیز از آن قبیله بوده است

۵- زنگی: سیاه پوست، باشندگان زنگبار ۶- گبر: (بنگرید: ص ۳۱)

ببین اندر آثار فاروق اعظم^۱
چو در معصیت^۲ یافت فرزندش آدم
به حدش^۳ بداد آنچه‌ان حکم محکم
که جان کرد پرود جسمش هماندم
ز لخت جگر^۴ هم بحکم شریعت
بکند آن زمان تار پیوند الفت

+++++

سعادت چه باشد سخن را شنیدن
بد و نیکش آدم به فکر کشیدن
ره راستان زان میان برگزیدن
به انصاف در حرف انصاف دیدن
نه گردن کشی از کلام موافق
نه پنداشتن تلخ حرف مطابق

۱- مراد حضرت عمر فاروق (رض) خلیفه دوم از خلفای راشدین می باشد.

۲- معصیت: گناه، مخالفت، نافرمانی، سرکشی، عدم اطاعت

۳- حدّ: حد شرعی مجازات تعیین شده در شرع برای برخی از گناهان خاص. حدود معمولاً مجازات‌های بدنی می باشند. حد گاهی در معنای عام مجازات به کار می‌رود که در این صورت، تعزیرات را نیز در بر می‌گیرد. ۴- لخت جگر: جگر توتّه، فرزند و اولاد.

معاویہ^۱ آن شاہِ والا مناقب
کہ بد شاہِ لولاک را یار و صاحب
وفی^۲ در محامد^۳، بری^۴ از معائب
چو شد ملک و اقبال و بختش مصاحب
بفرمود روزی خود آن شاہ فرمان
به تعطیل اجرای مردم ز دیوان

+++++

ابو مسلم^۵ آن مرد پاکیزه طینت
سخندان و حق سنج در قول و نصفت^۶
بایستاد پیش سرید امارت
زبان بر کشود او به نصیح و ملامت
بفرمود کی شریار همایون!
چه بباکی است این ز اندرز بیرون

۱- معاویہ: صحابی و فقیہ بزرگ حضرت معاویہ فرزند ابو سفیان.

۲- وفی: تمام و کامل. ۳- محامد: خصلت های نیک ۴- بری: پاک، بیگناه، بیزار

۵- ابو مسلم: عبدالرحمن بن مسلم مشهور به ابو مسلم خراسانی یکی از زعمای بزرگ ملی خراسان بود که توانست با براندازی حکومت بنی امیه حکومت بنی عباس را پایه گذاری کند

۶- نصفت: داد، عدل، انصاف

نه مال پدر هست این تاج و افسر
نه از کد^۱ و جد نه ز میراث مادر
نه تنها ترا باشد این ملک یکسر
که باشی در آن همچو بیباک و خودسر
نه آمد بهم لیک بنمود طاقت
گرفت از پی دفعِ غصه طهارت

+++++

پس از دفع خشم و غضب شاه دانا
به حضار^۲ کرد این خطاب معلّا^۳
که گفت آنچه بو مسلم از نصح ما را
یقین ، صادق راست آنست بر جا
نه هست این مرا ملک مام^۴ و اب و جد^۵
شتابید و گیرید از آن حصه خود

۱- کد: خانه و ده

۲- حضار: حاضرین

۳- معلّا: بلند، عالی، دارای علو

۴- مام: مادر

۵- اب و جد: پدر و پدرکلان

فدای چنین سیرت^۱ حق گذاری
به فرمان این عدل و نصفت شعاری
چنین همت و عفت و راستگاری
سخن گوش کردن به صد جان نثاری
پذیرفتن حق ، نه با تندخویی
شنیدن نصیحت به آن تلخگویی

+++++

عمر آن امیر سریر خلافت
که بد جانشین شه دین و ملت
انیس^۲ پیمبر ، نگهبان امت
مُسلّم^۳ به انصاف و فضل و عدالت
یکی روز بر نبر آن شاهِ صادق
بگفت این سخن بر رؤس^۴ خلائق^۵

۱- سیرت: عادت، طریقه، روش، رفتار
۲- انیس: همدم، غمخوار، مصاحب
۳- مُسلّم: باور کرده شده، تسلیم شده، قطعی
۴- رؤس: سرداران، مهتران
۵- خلائق: مردم، مخلوقات

که ای زمره^۱ اهل ایمان و اذهان^۲
یکی از شما گر به پیدا و پنهان
کجی بیند اندر من از حق و میلان
بکوشد به اصلاح در صحت آن
نماید مرا عیب ها را نمایان
کز انسان زند سر همی سهو و نسیان^۳

+++++

یکی زان میان گفتش ای شاه عادل
به احسان و تقوی و انصاف کامل
اگر دیدمی عیب تو در شمایل^۴
به شمشیر میگردم اصلاح و زائل^۵
سپاس خدا گفت از صدق نیت
که مصلح بود چون تو در دین حضرت (ص)

۱- زمره: گروه مردم

۲- اذهان: جمع ذهن

۳- نسیان: فراموشی، غفلت

۴- شمایل: خصلتها، عادتها

۵- زائل: برطرف شدن، دور شدن

(انتهای دورهٔ خلافت و آغاز رفتن)

چو آمد زمان خلافت به پایان
هم آن دورهٔ عهد شاهان ذیشان
تنزل بیاورد ره سوی دوران
به تدریج ره یافت در اهل ایمان
رسیده بدین عهد و شد قلزم آسا^۱
تلاطم زنان دمبدم موج افزا

+++++

چو شد نوبت ما درین عهدگانی
شد این عهد را نوبت زندگانی
رُخ آورد در ملک ما عیش رانی
اصول سلف^۲ گشت متروک و فانی
رسوم بزرگان دین رفت از ما
هم اخلاق اسلاف پس ماند از ما

۱- قلزم آسا: مانند امواج دریا. ۲- سلف: پیشینگان، اباء و اجداد گذشته

نشانی ندید از ترقی و سبقت^۱
نیامد بگوشش صدای نصیحت
بکف نامدش رشته ملک و دولت
ز پا ماند در عرصه جهد و همت
قدم کز عدم زد به میدان هستی
از آنجا فرو رفت در قعر پستی

+++++

گرفتش چنان گردباد شقاوت^۲
که گم کرد شهراه امن و سلامت
تعصب زدش پرده بر بصارت
شد آواره اندر بیابان وحشت
به تیه^۳ غمی ماند پثرمان^۴ و حیران
به صحرای اوباره افتان و خیزان

۱- سبقت: پیشی گرفتن

۲- شقاوت: بدبختی

۳- تیه: دشت و بیابان

۴- پثرمان: افسرده و غمگین

۵- ادبار: نگون بختی، سیه روزی، پشت کردن به دشمن

پراگنده شد تخم کین در طبایع^۱
غرور و حسد گشت در خلق شاع^۲
شد آداب و اخلاق یکبار ضایع
نفاق و حسد گشت از شرق طالع
نه الفت بجا ماند، نی آشنائی
به دلها در افتاد بغض و جدائی

+++++

شد آن مشرب اقدس و آن طریقت
که اندر امم ریخت تخم مؤدت^۳
زدود از درونهای مردم کدورت^۴
در ارواح پاشید تخم محبت
ز رسم بدع^۵ چشمه سارش مکدر
ز اطوار^۶ ما مهر آن تار و مغبر^۷

۱- طبایع: جمع طبع، سرشت‌ها ۲- شاع: فاش، مشهور

۳- مؤدت: دوستی، دوست داشتن

۴- کدورت: تیره‌گی، آزرده‌گی، رنجش

۵- بدع: چیزهای نو پیدا شده در دین، جمع بدعت

۶- اطوار: حرکات، رفتار ۷- مغبر: غبار آلود، تیره

نظام موافات^۱ بلسیخت^۲ از هم
شد اوراق دیوان اخلاق در هم
ز اغراض شد راه انصاف بر هم
بیفتاد اخوان و اجباب^۳ با هم
غرض چون غرض در سخن راه یابد
آز ان حرف ذوق صفا کس نیابد

+++++

توانگر ندارد غم بینوایان
ضعیف از جفای قوی گشت نالان
گدا نام حق را به فلسی^۴ فروشان
ولی کس نگیرد چنین مال ارزان
نه این را تعفف^۵ نه او راست همت
یکی کاهل^۶ و آن دگر گرم غفلت

۱- موافات: حق کسی ادا کردن ۲- کسیختن: گسلیدن، پاره شدن، قطع شدن

۳- اجباب: دوستان، یاران

۴- فلس: پول مسی، جمع آن فلوس

۵- تعفف: پرهیزگاری، پارسائی

۶- کاهل: سست، بیکار، تنبل

بود خانه اش گر چه رشک گلستان
ز نور قنادیل^۱ و تاب چراغان
نپرسد ز همسایه خانه ویران
که شب چون گذشت میان شبستان؟
همین طرز همدردی ماست باهم
طریق مواخات^۲ بین راست باهم

+++++

شده شرع و دین جمله مغلوب عادت
فروض^۳ و سنن^۴ تابع رسم و بدعت
به اتباع عادت گذارند طاعت
به تبع رسوم است شغل عبادت
بیامیخت رسم و عبادت باهم
که تمیز حق گشت مستوره و مبهم

۱-قنادیل: چراغها، جمع قنادیل

۲-مواخات: برادری کردن

۳-فروض: فرضها، جمع فرض

۴-سنن: سنتها، جمع سنت

۵-مستور: پنهان

نه تهذيب اخلاق و طرز تمدن
نه تعليم و كسب كمالات روشن
هنرها كزان دهر^۱ شد همچو گلشن
فضائل كه عالم شده زان مزين^۲
درين خطه معدوم و گننام يكسر
و گر هست مذموم^۳ و بدنام يكسر

+++++

نه حفظ مراتب بود دأب^۴ ايشان
ادب هست در اين وطن خانه ويران
نه كوچك كند پاس^۵ فضل بزرگان
نه بر كهتران شفقتي از كلانان
بدين خلق و عادات و اطوار و سيرت
شمارند خود را ز اتباع حضرت (ص)

۱- دهر: زمانه

۲- مزين: آراسته

۳- مذموم: زشت، بد، آنكه او را بد گفته باشد

۴- دأب: خو، خصلت

۵- پاس: محافظت، احترام

اگر یک برادر ز الطاف^۱ بیچون^۲
به اقبال میمون^۳ و بخت همایون
شود بهرور گردش عزت افزون
دل دیگران گردد از رشک پُر خون
به بن کندش جمله همراز گردند
همه در خرایش انباز^۴ گردند

+++++

نه تحقیق معنی نه غور حقیقت
لباس است بس مایه فخر و عزت
بزرگی برو هست موقوف و همت
به قدر وی آمد جمالت فضیلت
به ریش و به دستار برگشت فاضل
هنرور چو بی جامه شد گشت جاهل

۱- الطاف: لطف، نوازش، مهربانی

۲- بیچون: خدای تعالی، حق تعالی، مراد ذات پاک پروردگار عز و جل است

۳- میمون: مبارک، خجسته

۴- (بنگرید: ص ۲۸)

۵- مایه: سامان، بنیاد (غیاث)

نه اعزاز^۱ دین و نه حفظ شریعت
نه تقلید مذهب نه اتباع سنت
نه اعلائی^۲ ملت نه تائید دولت
نه تعظیم اهل علوم و فضیلت
نه پاس بزرگی سادات اینجا
نه توقیر^۳ اهل کمالات اینجا

+++++

ور اورا به کف کار سرکار^۴ باشد
دو روزه به عزت سر کار باشد
زِ نخوت^۵ دل دردمندان خراشد
بر خویش تحم معادات^۶ باشد
چو ناگه فتد زِ اوج رفعت^۷ به پایان
نشان سازدش طعنه عیب جویان

۱- اعزاز: عزت دادن ۲- اعلاء: بلند کردن

۳- توقیر: عزت و حرمت نگاهداشتن ۴- سرکار: حکومت

۵- نخوت: بزرگی و تکبر کردن

۶- معادات: دشمنی کردن، عداوت کردن

۷- رفعت: بلندی

به رشوت ستانی است بی باک آنسان
که پنداردش مرده ریگ نیاکان
خیانت بود وِرد^۱ روز و شب آن
برون رفته از ره به اغوای^۲ شیطان
نه ترس از خداوند شرم از از پیمبر
نه پاس حقوقِ شه^۳ دادگستر^۴

+++++

نه در بذر^۴، نی در سخا فرق ظاهر
شمارند یکسان سخی و مُبذّر^۵
چو پاشد زر و سیم در فسق باهر^۶
جوانمرد گویندش و مرد طاهر
ولی کس نگوید که این از کجا شد؟
بدین مصرف زشت صرفش چرا شد؟

۱- ورد: کار هر روزه ۲- اغوا: گمراه کردن

۳- دادگستر: عادل

۴- بذر: اسراف، خرج بیجا

۵- مُبذّر: اسراف کننده

۶- باهر: روشن و ظاهر

چو زان مال و انرد گردی تو جویان
پس از بحث و فحصت^۱ شود خود نمایان
که این عاملی بود در ظلم پویان^۲
فراهم نموده است خونِ تیتیمان
به صرفش کنون است دلشاد و بی باک
نیرسد دل مالکش را که شد چاک

+++++

نه صبر بلایش نه حمل مصیبت
نه پاس نمک هست و نی شکر نعمت
بلی برد و موقع کند شکر و منت
به اخلاص نیت به فرط^۳ مسرت^۴
یکی آنکه شد بتلا در بلا کس
دوم چون دو کس را نزاعی^۵ شد و بس

۱- فحصت: بزه‌هیدن، کاویدن، تحقیق کردن

۲- پویان: دونده

۳- فرط: زیادتی، غلبه

۴- مسرت: خوشی

۵- نزاع: جنگ، جدال

یکی ابله^۱ داند و قلاش^۲ و جاهل
یکی مست و او باش^۳ و مغرور و غافل
به کسب و هنر آن دگر مست و کاهل
شده از غم و درد و افلاس سائل^۴
چو عار آرد از پیشه کسب و حرفت^۵
کشد تلخکامی^۶ خود از رنج و محنت

+++++

نه شوق تجارت نه میل فلاح^۷
نه دارای علم و نه والای حکمت
نه ترسان ز دوزخ نه خواهان جنت
نه ذوق عبادت نه رغبت^۸ به طاعت
همه روز شد شغل او بوالفضولی^۹
شبش صرف در احمقی و جهولی^{۱۰}

۱- ابله: احمق، نادان ۲- قلاش: بی نام و نتنگ، بی خبر، لوند
۳- او باش: فرومایه، ناکس، بیباک ۴- سائل: پرسنده، گدا
۵- حرفت: کسب، پیشه ۶- تلخکامی: غم، اندوه، اوقات تلخی
۷- فلاح: کشاورزی، زراعت ۸- رغبت: میل، اراده، خواهش
۹- بوالفضولی: کسی که کارهای غیر ضروری و بی معنی می کند ۱۰- جهولی: نادانی

چو شد سنت انبیا کسب و خواری
بزرگان نبودند زین شیوه^۱ عاری
پیمبر که بد محرم رازِ باری
همی داد ترغیب^۲ حرفت شعاری
ننبید به امت کز ان ننگ آرد
درو زندگی را بخود ننگ دارد

+++++

نه آگاهی از عالم کیمیائی
نه تذکار^۳ ابحاث^۴ جغرافیائی
معارف که از نظم و نسق و کمائی^۵
شکست دول را بود مومیائی^۶
بود نزد ایشان چو زهر هلاهل^۷
اگر هست تریاق^۸ دانند قاتل

۱- شیوه: طرز، روش، ناز و کرشمه ۲- ترغیب: تشویق
۳- تذکار: یاد کردن ۴- ابحاث: جمع بحث ۵- کمائی: منفعت، نفع
۶- مومیایی: مومیایی کردن، روشی برای حفظ جسد است تا بعد از مرگ بوسیده نشود.
مومیایی کردن اجساد اشراف و امرا در مصر باستان مرسوم بوده است.
۷- هلاهل: زهر قاتل ۸- تریاق: دوی ضد زهر

چو خواهد ادا ساخت امر شریعت
 ز تعلیم اطفال و عرس^۱ و فطانت^۲
 بدان درج سازد دو صد نوع بدعت
 ز اسراف و تبذیر^۳ و العاب^۴ و صحبت^۵
 نماند فرو ذره از مناهی^۶
 ز آلات و سامان فسق و ملاحی^۷

+++++

به بار قناعت تحمل که دارد
 که اندر تکالیف دین طاقت آرد
 چسان راه احکام شرعی سپارد
 گیش نفس اماره^۸ این سو گذارد
 هوا هست متبوع^۹ و دین تابع آن
 به فرمان مالک که ورزیده عصیان

۱- عرس: طعام عروسی و نکاح ۲- فطانت: زیرکی، هوشیاری، دانایی
 ۳- تبذیر: بیهوده خرچی، پراگندن مال به اسراف ۴- العاب: بازی ها، جمع لعب
 ۵- صحبت: همخوابی ۶- مناهی: افعالیکه در شرع ممنوع باشند. ۷- ملاحی: بازیها
 ۸- نفس اماره: خواهش طبیعت انسان که به سوی لذات دنیوی باشد.
 ۹- متبوع: پیروی کرده شده، اطاعت شده، تابع شده.

یکی دین تازه از خود تراشد
که در شرع از نیک و بد هر چه باشد
نکو گر ز طبعش مخالف بودید
بد از راستان بود نیکوش داند
هوا^۱ را گرفته است معیار^۲ اشیا
که معلوم سازد از آن زشت و زیبا

+++++

حرام است خمر^۳ و مباح است بدعت
زنا ناروا و روا اخذ رشوت
چو لحم^۴ خنازیر را هست حرمت
چرا نیست لحم برادر حرامت
چه کیش^۵ و چه آئین پاکیزه دارند
ره نیک و طرز پسندیده دارند

۱- هوا: آرزو، اشتیاق و میل نفس اماره.

۲- معیار: ترازوی زر سنج، سنگ محک

۳- خمر: شراب

۴- لحم: گوشت

۵- کیش: دین و مذهب

چو فرزند سازد خدایش عنایت
پی شکر آن نعمت بی نهایت
به عصیان^۱ کند صرف مال و بضاعت^۲
به لوطی^۳ و رقاص بخشد ز همت
که آن فضل را این خطیه^۴ جزا شد
ندانم که حق عقیقه^۵ کجا شد؟

+++++

بزرگی به عمرش شود هر چه مقرون^۶
هنوزش جهالت همی گردد افزون
پالیدنش نیز هستی(?) است مکنون^۷
ترقیش معکوس چون بید مجنون
نگیرند عبرت از دهر جاهل
بگیرند اگر هست تحصیل حاصل

۱- عصیان: گناه، سخت شدن پس گناه ۲- بضاعت: مال و اسباب

۳- لوطی: رند، کودک باز ۴- خطیه: گیاه

۵- عقیقه: مهمانی نام نهادن طفل

۶- مقرون: نزدیک

۷- مکنون: پنهان داشته شده.

به دشنام بیباک آن سان دلاور
که چون داستان حماقت کند سر
بیاغزوش ز أم^۱ و باب^۲ و برادر
به هشتاد و پُشتش رساند برابر
چو با شدت خشم کردید همدم
همی گوید ابلیس لاجول آدم

+++++

گهی مادر و خواهی و عم^۳ و بابا
گهی مرده و زنده اجداد^۴ و آبا
گهی مذهب و دین و آئین به عمد^۵
گهی پیر و ایمان و حلق و شنایا^۶
کند یاد هر یک به دشنام و یاوه^۷
به نفرین^۸ و تشنیع^۹ و لعنت علاوه

۱- أم: مادر ۲- باب: پدر ۳- عم: کاکا

۴- اجداد: نیاکان ۵- عمد: عمدتاً، قصداً

۶- شنایا: چهار دندان پیش رو، دو بالا و دو پائین

۷- یاوه: گپهای هرزه و بیهوده

۸- نفرین: دعای بد ۹- تشنیع: بد، زشت

بر اهل هنر آفتی اوفتاده
بلا بر رخ شان دری بر کشاده
به هر جا بود عاقلی پاکزاده
به حاجت به درگاه ناکس ستاده
کشد طعنه جانگداز لئیمان^۱
برد منت سفلگان^۲ و خسیسان^۳

+++++

کسی می نگوید که ای بی سعادت
به یک لقمه خشک و تر کن قناعت
ککش بار هر سفله بی مروت^۴
بخور مزد بازوی اعمال حرفت
که بر تن بود بار غم از چه مشکل
ولی نیست چون طعن^۵ نا اهل بر دل

۱- لئیمان: ناکسان، بخیلان، جمع لئیم

۲- سفلگان: فرومایه گان، جمع سفله

۳- خسیسان: بخیل، فرومایه

۴- بی مروت: نامرد

۵- طعن: عیب گیری کردن

چو با بخت واژون^۱ خود می ستیزی
چرا آبرویش به نااهل ریزی
غبار مذلت^۲ به سر چند بیزی^۳
قناعت کن ار اهل فضل و تمیزی
که اندر ازل آنچه بهرت نهاده
همان است و هرگز نگردد زیاده

+++++

خیانت نهان گشت در اهل حرمت
عیان گشت در کیل^۴ و میزان خسارت
طبائع به تطفیف^۵ بگرفت الفت
دغاء^۶ و دغل^۷ گشت چون رسم و عادت
پوشیده بر خویشان زی^۸ فاجر^۹
چه بقال و قصاب و صراف و تاجر

۱- واژون: سرنگون، واژگون^۲- مذلت: خوار شدن

۳- بیزیدن: غربال کردن^۴- کیل: پیمانته، و سیاه اندازه گیری غله جات

۵- تطفیف: کم فروشی، کم وزن کردن^۶- دغاء: مکر، حيله، فریب

۷- دغل: دغاء، مکر^۸- زی: لباس و جامه

۹- فاجر: مرد بدکار، زانی

ندارند آیا غم روز فردا
نه ترسند از دهشت^۱ بعث^۲ عقبی
که استند در موقف حشر^۳ یکجا
چو میزان اعمال سازند برپا
که باشند در دفع^۴ و اخذ^۵ بضاعت
گهی در به تفریط^۶ که در زیادت

+++++

شب و روز در حسرت و بیقراری
به فکر حکومت و سر رشته داری
شوی غرق اندیشه کامگاری
نه در بند سودای خدمت گذاری
نه از بهر آنی که در راه ملت
دهی عرض اخلاص و طرز صداقت

۱-دهشت: سراسیمگی، حیرت

۲-بعث: مراد روز قیامت است

۳-حشر: گروه انبوه، بمعنی قیامت

۴-دفع: دادن کسی را چیزی، تأدیه کردن، راندن کسی را

۵-اخذ: گرفتن ۶-تفریط: کوتاهی و کمی کردن در کاری

کند نزد حکام^۱ جمع وسائل
دود بر در هر یکی همچو سائل
یکی را به رشوت کند رام^۲ و مائل^۳
به صدق خود آرد هزاران دلائل
که از من بجز خیر خواهی ملت
نه بیند کسی یا رفاه^۴ رعیت

+++++

به نزدیک آن یک کند جبهه سائی^۵
یکی را فبید به مدحت سرائی
کند چاپلوسی و بس ژاژ خواهی^۶
شفیع آورد حضرت کبریائی
غرض آنکه تا کام او بر نیاید
ازین لابه^۷ ها و حییل^۸ باز ناید

۱- حکام: حاکمان، جمع حاکم ۲- رام: مطیع، الفت گرفته شده، فرمانبردار
۳- مائل: میل کننده، خواهش کننده، شائق ۴- رفاه: تن آسائی، فراخی عیش
۵- جبهه سائی: استدعای که از روی عجز و فروتنی باشد، چاپلوسی، کنایه از اطاعت
۶- ژاژ خواهی: بیهوده و لغو گفتن، جفنگ گفتن، حرف مفت زدن، سخنان بی مزه گفتن
۷- لابه: تملق و چاپلوسی ۸- حییل: جمع حیل. حیله یعنی تلبیس، چل، حقه، خدعه.

چو بر مطلبش گشت موصول^۱ و نایل
 به کام دل خویش گردید و اصل
 یکی از محالات^۲ را گشت عامل
 و یا ضبط^۳ یک کار را گشت شاغل^۴
 به فکر تفرعن^۵ کند خویش را گم
 کند دستبرده^۶ اندر اموال مردم

+++++

یکی را کند جلد با ظلم و ایذا^۷
 یکی را زند نیش جور و تعدا^۸
 به نارِ ستم سازد ازرا مگوی
 چو سرحان^۹ درنده و یا ابن آوا^{۱۰}
 یکی را کند مرغ جان نیم بسمل
 یکی را کند بنج و بنیادش از گل

۱- موصول: وصل شده، یکجا شده ۲- محالات: جای ها، جمع محل ۳- ضبط: حفظ کردن، نگاه داشتن، گرفتن، در تصرف آوردن ۴- شاغل: مصروف، مشغول، همچنان به معنی مانع و بازدارنده ۵- تفرعن: مانند فرعون متکبر و ستمگار بودن ۶- دستبرد: چپاول، دزدی، سرقت، غارت، حمله، هجوم، یورش ۷- ایذا: رنج و آزار و عذاب و زحمت و جور و ستم ۸- تعدا: تجاوز کردن از حد، ستم، ظلم ۹- سرحان: گرگ درنده ۱۰- ابن آوا: شغال

زِ تعلیمِ اولاد و فرزندِ غافل
به تهذیب^۱ اخلاق او سست و کاهل
به ناز و نعیم^۲ اش ز اخلاص مائل
به طرز لباش کند سعی کامل
بدین شیوه طرزِ محبت تراشد
محبت گر این بُد ، عداوت چه باشد؟

+++++

چو کودکِ زِ خوردی به انواعِ نعمت
ز ناز و نعیم و ز تحسین صورت
در اخلاق بیوده بگرفت عادت
ادب بود بیگانه اش از طبیعت
خمارِ بَطالت^۳ کیش^۴ در جوانی
رود از سرش وان^۵ غرور کلانی

۱- تهذیب: پاک کردن، اصلاح دادن

۲- نعیم: به معنی نعمت ها

۳- بَطالت: دلیری، شجاعت

۴- کیش = که اش

۵- وان = آن

ز فن جدیدش اگر آوری یاد
به نفرت کند طعن^۱ و تشنیع^۲ بنیاد
من و کار کفار این ظلم و بیداد^۳
کی این پیشه ام بود ز آبا و اجداد
تجاوز ز کار پدر می نشاید
هر آن گونه او بد مرا نیز باید

+++++

ز اوضاع کفار اگر عار دارد
به محبت چرا قول کفار آرد
که جز فعل آبا همه بد شمارد
به تقلید^۴ آبا سقره دوست دارد
تناقض^۵ بود در سخنهایش پیدا
کز انست بطلان^۶ حرفش هویدا^۸

۱- طعن: عیب‌گیری کردن در کار کسی (غیاث)

۲- تشنیع: زشت گفتن، ملامت کردن

۳- بیداد: (بنگرید: ص-۲۴) تقلید: پیروی

۵- سقر: دوزخ ۲- تناقض: ضد همدیگر شدن

۷- بطلان: باطل شدن، ضایع شدن ۸- هویدا: آشکارا

کمالات حالی فنون جدیده
علوم بدیعه^۱ رسوم عدیده^۲
درین خطه کس زان نشانی ندیده
نه در گوش کس زان صدایی رسیده
چو بازیچه کودکانش شمارند
نه میلان شوقی در اجراش دارند

+++++

خوش آن عهد کز فضل و انعام یزدان
بدی نیر^۳ بخت اسلام تابان^۴
زمانه سراسر بدش زیر فرمان
مخالف ز لمعان^۵ تیغش هراسان
به کیهان^۶ بر از فر کشور کشائی
نمودند هم حکم و فرمان روائی

۱- بدیعه: نو بیرون آورده شده.

۲- عدیده: بسیار، زیاد

۳- نیر: بسیار نور کننده

۴- تابان: روشن، درخشنده

۵- لمعان: درخشیدن ۶- کیهان: جهان، روزگار، دنیا، آسمان

زِ عباسیه ، ترکیه ، فاطمیه
 بنی امیه و کردیه ، طاهریه
 مغولیه و غوریه و بربریه
 سلاطین سلجوقی و غزنویه
 در اسلام این سلطنتهای سامی^۱
 در آفاق^۲ بودند مشهور و نامی^۳

+++++

ز فرِ مسلمان ، غلامِ دلاور
 که (طارق)^۴ بدش نام و فرخنده اختر
 شه اندلس^۵ شد پریشان و ابتر
 همه قوم اندال یکسر مسخر
 شد از نام نیکو به عالم فسانه
 کنون مانده جبرالتر^۶ از وی نشانه

۱- سامی : سامی‌ها کسانی هستند که خود را فرزندان سام پسر نوح می‌دانند. ۲- آفاق : عالم اجسام، دنیا. ۳- نامی : نامور، معروف، مشهور. ۴- طارق : طارق بن زیاد، یکی از سرداران خلافت اموی که رهبری سپاه اسلام در جریان فتح اندلس در عهد ولید بن عبدالملک را برعهده داشت. ۵- اندلس : اسپانیا و پرتغال فعلی. ۶- جبرالتر : جبل الطارق Gibraltar به معنی کوه طارق، نام دهکده‌ای کوهستانی است در ساحل جنوبی اسپانیا.

شه غازی مصریان بود توران
که بد شمره در عقل و دانش به دوران
شد از غیرت و عزم آن بحر ایمان
شهنشاه پاریس زار و پریشان
ز عزم مسلمان که انکار بودش
بغیر مسلمان که این کار بودش

+++++

لوئیز نهم^۱ شهریار فرانسا
که از فخر سودی قدم بر ثریا
شد اندر ره عزم تسخیر پویا^۲
به تسخیر مصرش بیفزود سودا
روان گشت با فوج جرار^۳ و سامان
به مصر اندر افگند غوغا و افغان^۴

۱- لوئیز نهم: معروف به لوئی قدیس، پادشاه فرانسه فرمانده جنگ‌های صلیبی هفتم و هشتم در جنگ صلیبی هفتم از مسلمانان شکست خورد و چهار سال در اسارت آنان گذراند.

۲- پویا: دونده، دوان

۳- جرار: به سوی خود کشنده، لشکر بسیار و انبوه که از بسیاری مردم آهسته روند (غیاث)

۴- افغان: به معنی آه و ناله

چو با فوج اسلام آمد مقابل
دلیری اسلام را گشت قایل
چو آن روز بد دید و آن حال هائل^۱
به قصد هزیمت^۲ چو برگشت خائل^۳
دلیران اسلام و شُجَعان^۴ مصری
گرفتند شه را به رسم اسیری

+++++

اسیر و گرفتار بند نواب^۵
شد و گشت از عزم بیهوده تائب^۶
شد آواره افواجش اندر متاعب^۷
به سودای تسخیر گردید غائب
به صلح رهائی از آن قید محنت
پذیرفت بر خود بسی مال و دولت

۱- هائل: هولناک، ترساننده ۲- هزیمت: شکست

۳- خائل: ???

۴- شُجَعان: جمع شجاع

۵- نواب: مصیبتها، جمع نائبه (مصیبت، غم)

۶- تائب: توبه کننده ۷- متاعب: رنجها، ماندگیها

طوائف که اکنون ز بس فرّ و رفعت
زند بر فلک خرگه^۱ شان و شوکت
ز اقران^۲ ربوده همی گوی سبقت^۳
به سوط^۴ بود صاحب ملک و دولت
نبودند دارای این طرز حکمت
همه بوده مخموره صهبای^۵ غفلت

+++++

دم جهل در جسم شان بوده جاری
جهالت در ارواح شان بوده ساری^۶
تباهی و خسران^۸ و وحشت شعاری
هوان^۹، ذلت و غفلت و جهل و خواری
همین بوده دستور و رفتار آنها
چنین بود دائم سر و کار آنها

۱- خرگه: خیمه، چادر، جای خوشی ۲- اقران: همسران، نزدیکان، همسایگان
۳- سبقت: پیشی گرفتن ۴- سوط: حمله، قهر، غلبه
۵- مخمور: کسی که وی را خمار باشد ۶- صهبا: شراب انگوری، شراب سرخ
۷- ساری: اثر کننده، سرایت کننده، رونده به همه اجزای یک چیز
۸- خسران: زیان، نقصان ۹- هوان: خواری، بی غیرتی

به یادای^۱ وحشت همه مانده حیران
به سودای وحشت یکایک شتابان
ز کسب ترقی سراسر گریزان
به کوی تنزل^۲ هم افتان و خیزان
از ایشان کسی مرد میدان نبوده
به کسب ترقی گرایان نبوده

+++++

و لیکن چو یکبار از خواب غفلت
خبردار گشتند از طرز وحشت
میان چست^۳ بستند باعزم و همت
ز دامن فشانند گردِ مِذَلت^۴
رخ آورده یکسر به سوی تمدن
گرفتند بر اوج^۵ مکنت^۶ تمکن^۷

۱- یادای: به خاطر آوردن

۲- تنزل: تخفیف، کاهش، نزول، فرود آمدن، پایین آمدن، نزول کردن

۳- چست: چالاک، چیره دست، زرننگ، سریع، محکم

۴- مِذَلت: خوار شدن ۵- اوج: طرف بالای هر چیز، بلند ترین درجه

۶- مکنت: قدرت، توانگری ۷- تمکن: جای گرفتن، قایم شدن

به اخلاص گشتند همراز و یکدل
به تحصیل علم و کمالات مائل
نظر کرده رفتار و طرز قبائل
نمودند زان شیوه نیک حاصل
ز هر خرمی خوشه بر گرفتند
ز علم و هنر توشه^۱ برگرفتند

+++++

حصول کمالات کردند آسان
که گشتند محسود^۲ و مضبوط^۳ اقران^۴
ربوند گوی سبق^۵ ز اهل دوران
کله گوشه سودند بر مهر^۶ کیوان^۷
به تهذیب گشتند آسان مُسَلَّم
که ضرب المثل شد هنرشان به عالم

۱- توشه: خرچ راه، زاد راه ۲- محسود: آنکه بدو حسد برده شده. آنکه بدو رشک برند.

۳- مضبوط: نیک نگاهداشته و حراست شده

۴- اقران: همسران و نزدیکان

۵- سبق: (به فتحه اول و سکون دوم) پیش رفتن، از دیگران در گذشتن

۶- مهر: آفتاب ۷- کیوان: فلک آسمان

ز بس غفلت ما ز علم و فضائل^۱
که یک یک بهر فرد گردید شامل
فضیلت بصیرت نکردیم حاصل
به جلب کمالات و سلب رذایل^۲
به تهذیب اخلاق جستن تغافل
ز تعلیم آداب کردن تجاهل

+++++

در آثار^۳ و اطوار^۴ هم همت ما
در اوضاع و عادات و هم خصلت ما
در اقوال و افعال و هم سیرت ما
به گفتار و کردار و هم همت ما
زه اخلاق نیکو نشان نیست باقی
اگر هست آن هم بود اتفاقی^۵

۱- فضایل: افزونیها، هنرها، درجات بلند، جمع فضیلت

۲- رذایل: ناکسیها، فرومایگیها، جمع رذیلت

۳- آثار: نشانه‌های قدم

۴- اطوار: حالات و هیئتها، جمع طور

۵- اتفاقی: تصادفی

گروهی است از ما ز غیرت نشانه
که مقصودشان عشرت است از زمانه
طرب شان بود وِردا روز و شبانه
به ساز و مزامیر^۲ و چنگ و چغانه^۳
شب و روزشان صرف این بوالفضولی^۴
خزیدن ز غفلت به کنج خمولی^۵

+++++

صراحی خم و ساغر و جام زرین
مُعْتَى و مطرب به آداب و آئین
نگار غزلخوان و خوش طبع رنگین
حریف موافق به گفتار شیرین
ضروریست هر یک پی بزم ایشان
نه یاد جهاد و نه از رزم ایشان

۱- ورد: کار هر روزه

۲- مزامیر: نی‌هایی که آنرا می‌نوازند

۳- چغانه: نام آله ساز است

۴- بوالفضولی: بیهوده‌گویی؛ یاوه‌گویی. بوالفضول کسی را گویند که سؤال بیجا بکند.

۵- خمولی: گمنامی

گرفتار و مستغرق^۱ عشق بازی
به میدان عشق بتان^۲ یکه تازی
به سودای زلف بتان جانگدازی
فدای رُخ یار و آن عشق بازی
به عشق مجازی گرفتار یکسر
به جان مهر جانان خریدار یکسر

+++++

نسب را یکی خوانده اصل فاخر^۳
یکی را ز ره برده مال و تکاثر^۴
به اخوان بیچارگان از تکبر
نظر کرده هر دم به طنز و تمسخر
بدین وضع در مال و دولت نترسد
که در واپسین روزه از آن جمله پرسد

۱- مستغرق: غرق شونده، به تمام توانایی خود کارکننده، کامل

۲- بتان: خوبرویان

۳- فاخر: گرانمایه و نیکو

۴- تکاثر: افزون شدن و بمعنی افزونی

۵- واپسین روز: روز قیامت

بسا طلعت^۱ خوب و قد^۲ دل آرا
برابر در اندام و ترتیب اعضاء
به ظاهر بود در ملابس^۳ مطرا^۴
ولی باطن از عقل و فکر^۵ معرا^۶
نه فهم سخن نه وقوفی ز پیش
مگر شُهره در خلق با عقل و دانش

+++++

بسا چهره زشت و ناپاک منظر
در اوضاع ظاهر پریشان ابر^۷
نه قد مستقیم و نه قامت برابر
و لیکن به معنی حکیم و سخنور
سخن سنج وزیرک خردمند و دانا
ولی نزد خاگان به خامی^۸ مسما

۱- طلعت: دیدار، دیدن روی

۲- ملابس: رخت، جامه، پوشاک

۳- مطرا: تازه، مصفا، آبدار

۴- معرا: برهنه ۵- شُهره: مشهور

۶- ابر: پراکنده، خوار و زار ۷- خامی: ضد پخته، بی اصل

به یونان یکی بود از اهل دولت
که بد جانشین در سرش کبر و نخوت^۱
نظر کرد روزی به چشم حقارت^۲
به حال غلامی که بد یارِ ذلت^۳
به ظاهر اگر بود حالش پریشان
مگر بد به باطن حکیم و سخندان

+++++

به عشق نگاری پری چهره مفتون^۴
ز سودا خروده از سرش رفته بیرون
به یاد رخس گشته همسنگ مجنون
به سودای زلفش دلش مانده مرهون^۵
شب و روز محو خیالِ جمالش
تمناش از دهر^۶ باشد وصالش

۱- نخوت: بزرگی، تکبر ۲- حقارت: خواری

۳- ذلت: خواری، گناه

۴- مفتون: عاشق، شیفته

۵- خرد: عقل، ادراک، تدبیر، فراست، هوش.

۶- مرهون: گرو کرده شده ۷- دهر: زمانه

همه روز در فکر سامان خانه
به سودا و اسباب و رخت زنانه
برای تفوق^۱ بر اهل زمانه
کند جمع اسباب از هر کرانه^۲
فروش گرانمایه^۳ آرد فراهم
ظروف ثمین^۴ آورد گرد باهم

+++++

نه در خاطرش فکر اداد اخوان
نه غمخواری بیکسان و ضعیفان
نه در راه دین عرض و اظهار احسان
نه در عون^۵ دولت دلش راست میلان
نه سودای این در سرش هست ساری^۶
که مائد پس از مرگ من خیر جاری

۱- تفوق: برتری نمودن ۲- کرانه: کناره، کنج

۳- گرانمایه: عزیز، گرامی، گرانقدر، محترم، ارجمند، عالی قدر، معتبر

۴- ثمین: گران قیمت (غیاث)

۵- عون: یاری و مددگاری

۶- ساری: اثرکننده، سرایت کننده

به حب وطن هر کرا نیست میلان^۱
نه رحم آورد بر نبی نوع اخوان
نه بر عزت قوم خود هست کوشان^۲
نه اندر ترقی ملت گرایان
وجود و عدم هست او را برابر
فنا از بقایش بود بلکه بهتر

+++++

به پاسخ چنین گفتش آن مرد دانا
که گر غره باشی به اسمای آبا
ورت کبر و ناز است بر ثوب^۳ و دیبا^۴
گر از کبر نازی به مرکوب^۵ زیبا
اگر رفت هر یک چو فضل از بر تو
پس آنکه چه ماند خود از جوهر تو

۱- میلان: خمیدن، خواهش طبیعت

۲- کوشان: کوشش و سعی و جهد کننده

۳- ثوب: جامه و لباس

۴- دیبا: قماش است ابریشمین در نهایت نفاست (دهخدا)

۵- مرکوب: سواری کرده شده، آنچه بر آن سوار شوند مانند اسب و قاطر و غیره.

چو در نظم گوئی بیابد بصارت^۱
کند فتح ابواب^۲ نظم و بلاغت
پس آنکه شود شهره اندر مهارت
شود خوش زبان شاعر پُر فصاحت
نخستین ترانه کش آغاز سازد
به هجو^۳ مسلمان دهن باز سازد

+++++

گهی وصف خال و خط گلغذاران^۴
گهی یاد محراب ابروی جانان
گهی بحث لعل لب و دَر دندان
گهی ذکر قد دل آرای خوبان
گهی عارضه یار را لاله خواند
گهی خط دلدار را هاله^۵ خواند

۱- بصارت: بینائی چشم

۲- ابواب: باب‌ها، بخش‌ها، فصل‌ها، درها، مدخل‌ها

۳- هجو: مذمت کردن

۴- گلغذار: گلرو. خوش صورت. نیکو رُخ. ۵- عارض: رخساره

۶- هاله: دایره‌ای که گاه‌گراگرد ماه و آفتاب پیدا می‌شود.

گدام الجبائث^۱ ستاید بکوش
 گکش ز آب حیوان بداند فراتر
 گگی غرق در لجه^۲ مدح یکسر
 به فرط^۳ مدح^۴ لئیمان^۵ کند سر
 گگی از تعصب کند هجو زاهد
 گگی از تعسف^۶ کند وصف شاهد

+++++

به توصیف باغ و گل و نو بهاران
 به اوصاف آن بلبلان خوش الحان
 پس آنگاه تخلص^۷ بمدح خسیسان^۸
 پی یک درم باخته دین و ایمان
 سوی مال و دولت گرایان همیشه
 به اغوای^۹ ابلیس نازان^{۱۰} همیشه

۱- جبائث: جمع خبث. و خبث پلیدی را گویند (غیاث)
 ۲- لجه: میان دریا، عمیق ترین موضع دریا. ۳- فرط: زیادتی، غلبه ۴- مدیح: ستایش
 ۵- لئیمان: ناکسان، بخیلان، جمع لئیم ۶- تعسف: بیراه رفتن
 ۷- تخلص: لقب، نام، رستن، رهائش، رهایی، گریز ۸- خسیسان: جمع خسیس. خسیس یعنی
 ناکس. فرومایه، دون همت، پست. ۹- اغوا: گمراه کردن ۱۰- نازان: فخرکننده

نه ز اشعار او خلق را نصیح^۱ آید
نه گفتار او پند و عبرت فزاید
نه دیوان او غفلت از جان زواید
نه تاثیر اخلاق پاکیزه زاید
ز دیدنش حاصل بجز درد سر نیست
بغیر از خط و خال ذکر دگر نیست

+++++

به عالم بود هر قدر از خصائل^۲
ز اخلاق مذموم^۳ و سوء شمائل^۴
سه چیز است بد نزد اهل فضائل^۵
حسد کبر و اغماض^۶ در حق باطل
ز اظهار حق سخن چشم پوشی
ز گفتار پند و نصیحت خموشی

۱- نصیح: اندرز دادن، نصیحت کردن، وعظ کردن.

۲- خصائل: خصلت‌ها، صفات، محامد، مناقب، فضایل

۳- مذموم: بد، زشت

۴- سوء شمائل: عادات بد و زشت

۵- فضائل: هنرها، درجات بلند ۲- اغماض: چشم پوشی، آسان گرفتن در معامله

زِ مَهرِ مَعانی آیاتِ قرآن
زِ سیرِ احادیثِ شاهِ رسولان
نصیبی نداند جز یأس^۲ و حرمان^۳
که از جامِ کبرند پیوسته سکران^۴
چو تسلیم نبود بحقِ خوی ایشان
در فیض بسته است بر روی ایشان

+++++

به جهلِ ار کس حرفِ بیوده گوید
به راهِ خطا از سرِ جهلِ جوید
مخالفِ سخن از کلامش بروید
زِ نسیان^۵ ره لغوِ بیوده پوید
هماندم به کفرش دهد حکمِ محکم
زِ اسلام سازد تنی دیگری کم

۱- مهر: (بالکسر میم) محبت، آفتاب.

۲- یأس: نا امیدي

۳- حرمان: یأس، نا امیدي

۴- سکران: مستي، نشه

۵- نسیان: فراموشي، فراموش کردن

به تکفیر^۱ او گردد آنگونه مائل
که بر کفرش از شرع آرد دلائل
کشد از فتاوی^۲ فقہی مسائل
که باشرک این بیخبر گشت قائل
بدین زعم^۳ خواندش محروم جنت
دهد خلد^۴ را از پی خویش وسعت

+++++

گهی کافرش خوانده از خود براند
گش ملحد^۴ و مرتده و خرس خواند
گهی مشرک و خوک^۵ و بی دینش داند
به فرق و سرش خاک لعنت نشاند
زهی^۶ خلق نیکو، زهی پاک سیرت
بود لایق جانشینی حضرت

۱- تکفیر: نسبت کفر و شرک دادن به مسلمان

۲- فتاوی: جمع فتوا، و فتوا به معنی سؤال کردن و کسب نظر مجتهد درباره حکم شرعی یک

مسئله ۳- زعم: گمان، ظن

۴- ملحد: از راه حق برگرنده، فاسق، بی دین ۵- مرتد: از اسلام برگشته شده

۶- خوک: خنزیر ۷- زهی: کلمه تحسین است

چو در علم دین بینش فهم و عرفان
نه فکر تدبیر^۱ در آیات قرآن
در اخبار^۲ دین است مبهوت^۳ و حیران
اگر هست دانای اسفار^۴ یونان
چرا گوئیش حارس^۵ شرع انور
چسان خوانیش جانشین پیمبر

+++++

گرانمایه عمر اندر اندرز یونان
به سر بردن از بهر یک لقمه نان
تغافل^۶ ز علم احادیث و قرآن
تنافس^۷ میان ندیمان^۸ و اقران^۹
نهالیست کانجام بار ندامت
دهد اندر احوال روز قیامت

۱- تدبیر: در پس کاری غور کردن.

۲- اخبار: جمع خبر، و به معنی احادیث نبوی و تواریخ نیز می آید.

۳- مبهوت: حیران ۴- اسفار: درینجا به معنی کتابهای کلان ۵- حارس: پاسبان

۶- تغافل: چشم پوشی کردن، غفلت ورزیدن ۷- تنافس: باهم نفس زدن، فخر کردن

۸- ندیمان: همنشینان امراء و سلاطین ۹- اقران: همسران، نزدیکان، همسایگان

یکی خادم الشرع^۱ نامیده خود را
به سر بسته دستار پرهیز و تقوا
به بر کرده فاخر^۲ قبای^۳ دل آرا
مسمی به قطع خصومات^۴ و دعوا
مرادش بس اظهار شان^۵ و تجمل^۶
نه تحقیق و تنقیح^۷ و غور و تأمل

+++++

گر این است اخلاق و اطوار ایشان
ورین است عادات و رفتار ایشان
چنین است اگر خلق و کردار ایشان
همین شد گر اوضاع و گفتار ایشان
خدا و رسول است بیزار از آنها
بود دین اسلام را عار^۸ از آنها

۱- خادم الشرع: خدمتگار شریعت ۲- فاخر: گرانبایه و نیکو
۳- قبا: جامه ای است معروف که از سوی پیش باز است و پس از پوشیدن دو طرف پیش را با
دکمه بهم پیوندند، چین^۴- خصومات: جمع خصومت و خصومت عداوت، دشمنی، منازعه،
جنگ را گویند. ۵- شان: شوکت و عظمت ۶- تجمل: جمال و آرایش
۷- تنقیح: پاک و صاف کردن ۸- عار: شرم

خطیب است آن گونه بیباک و خودسر
 که پندش نشان نیست موجود در سر
 مُعین^۱ یکی خطبه بگرفته از بر
 که دائم چو طوطیش سازد مکرر
 نخواند مرتب مضامین حکمت^۲
 که مر سامعین^۳ را دهد پند و عبرت

+++++

زِ واعظ نشانی نه پیدا است اینجا
 وجودش شده توأم^۴ طیره عنقا^۵
 بود قصه خوان جانشینش هویدا
 که گوید به منبر زِ مجنون و لیلا
 که با آن اباطیل^۶ بی اصل و صحبت
 کند خلق را گره تیه^۸ و حشت

۱- مُعین: مخصوص و مقرر کرده شده

۲- حکمت: دانائی، علمی که دران از اشیای موجودات خارجیه بحث کرده شود (غیاث).

۳- سامعین: شنوندگان ۴- توأم: یکجا، یک بچه دیگر (غیاث) ۵- طیر: پرنده

۶- عنقا: مرغیست که نزد بعضی وجود فرضی دارد. ۷- اباطیل: جمع باطل

۸- تیه: بیابانیکه رونده در آن هلاک شود.

چنان گرم بازار افسانه خوانی
که آن هزل^۱ گفتار و هرزه^۲ بیانی
ستانید با فضل و شیوا زبانی
لحاظش به الفاظ و قطع از معانی^۳
خرافات^۴ بیهوده^۵ قصه خوانان
بود مستندتر ز گفتار سبحان

+++++

چو در عمر از علم حرفی نخواند
نه امری ز تاریخ و آثار داند
نه جغرافیا را تدره^۵ تواند
ز اخبار حالیه بخشی نراند
به بزمی اکابر^۶ چه حرف سر آید
کزان حکمت و عبرت و پند راند

۱- هزل: سخن بیهوده و مسخرگی

۲- هرزه: بیهوده ۳- معانی: جمع معنی، د علمی که به آن لفظ عربی شناخته می شود (غیاث)

۴- خرافات: سخنان بیهوده

۵- تدریر: پس کار اندیشیدن

۶- اکابر: بزرگان، مهتران، سالمندان

اهالی یورپ ز ایجاد آلات
نمودند عزم عروج^۱ سماوات^۲
به ملت نمودند احیاء اموات
ز پروردن طب و فن جراحات
حکیمان ما ساختندش فسانه
اجل را به قتل مریضان بهانه

+++++

چون بر خوانده قانونچه^۳ و طب اکبر^۴
اسامی^۵ ادویه بگرفت از بر
تمیزی کمی یافت در یابس^۶ و تر
به تشخیص هر چند بد ابکم^۷ و کر
چنان در تصنع کند نکته خوانی
که گویا بود ابن سینای^۸ ثانی

۱- عروج: بلند گردیدن و برآمدن، به بالا بردن ۲- سماوات: آسمانها
۳- قانونچه: قانونچه فی طب/از مصنفات محمود بن محمد بن چغمینی خوارزمی
۴- طب اکبر: اثر حکیم محمد اکبر ارزانی بوده و در سال ۱۱۱۲ ق تألیف شده است.
۵- اسامی: جمع اسماء و اسماء جمع اسم است ۶- یابس: خشک، مقابل تر ۷- ابکم: گنگ
۸- ابن سینا: مراد ابن سینای بلخی طبیب، ریاضی دان، منجم، فیزیک دان و فیلسوف مشهور.

نه تحقیق از فن آدم شناسی^۱
که علم مفید است و فن قیاسی^۲
کند امتیاز سخن فهم و ناسی^۳
نتیجه دهد در امور سیاسی
چو دانا گزیند بود زیب دولت
چو نادان پذیرد بود ننگ ملت

+++++

اروپا که اکنون در اصناف^۴ عالم
بود در کمالات و حکمت^۵ مُسَلَّم
ره علم ز اسلامیان مقدم
گرفتند و تعلیم آداب محکم
معارف از آنها نمودند از بر
کمالات ز ایشان گرفتند یکسر

۱- آدم شناسی: مراد از انسان شناسی یا انتروپولوژی است.
۲- فن قیاسی: منسوب به قیاس، برطبق قاعده، مقابل سماعی
۳- ناسی: فراموش کننده
۴- اصناف: جمع صنف، گروهها، انواع
۵- حکمت: دانائی، نام علمی که از اشیاء و موجودات خارجی بحث می کند.

جهاز^۱ عساکر رسوم معارک^۲
رواج مدارس فنون مدارک
ترقی بلدان^۳ و فتح ممالک
صفای جوارح^۴ نفوذ مسالک^۵
نمودند از فیض اسلام حاصل
تواریخ شان هم بدین حرف قایل

+++++

هر آن خوی پاکیزه و نیک سیرت
ز دستور تدبیر و حکم شریعت
قوانین شورا و طرز سیاست
که اسلام را کرده بد حق عنایت
نصاراء گرفتند و جستند از ما
نمودند اجرا به تغیر اسما

۱- جهاز: طیاره، هواپیما

۲- معارک: میدانهای جنگ ۳- بلدان: شهرها، جمع بلد

۴- جوارح: دست و پا و زبان و دیگر اعضای آدمی

۵- مسالک: راهها و روشها، جمع مسلک

۶- نصارا: عیسوی، مسیحی، نصرانی

تصنع^۱، تکلف^۲، تصلب^۳، جهالت
شقاوت^۴، خسارت^۵، خباثت^۶، شرارت
شره^۷، حرص و ظلم و جفا و خیانت
تن آسائی و سستکاری کسالت^۸
همه این خصالست موجود در ما
چسان باشد امید بهبود از ما

+++++

نتیجه بس این داد این بیکمالی
که شد جیب ما از زر علم خالی
نه دارای دولت نه ارباب مالی
جهالت گرفتیم بر نیک فالی
قناعت نموده برین جمل و پستی
ز کسب ترقی بدین ذل^۹ و سستی

۱- تصنع: خوشامد و چاپلوسی ۲- تکلف: برخورد رنج نهادان
۳- تصلب: سختی کردن، سخت و محکم شدن ۴- شقاوت: بدبختی
۵- خسارت: هلاکی و گمراهی و زیان ۶- خباثت: پلیدی و پلید شدن
۷- شره: غالب شدن حرص ۸- کسالت: کاهل شدن
۹- ذل: نرمی، رام شدن

بُریم احتیاج فرنگی و ارمن^۱
شده جمله ممنون احسان جرمن
ترقی آنها ازین شد مبرهن^۲
که باشند گنجینه حکمت و فن
به عالم چنان پهن شد فیض ایشان
که هر یک بُرد حاجت خود بدیشان

+++++

ملابس^۳ چسان چیت و صندوق و ململ^۴
چه کشمیره و جیم و ماهوت و مخمل^۵
توار، اطلس و صوف^۶ هر یک مکمل
گرانمایه چینی و ظرف اینمل^۷
ز بیگانگان با دو صد عذر و منت
به دست آوریم از پی دفع حاجت

۱- ارمن: باشندگان ارمنستان^۲- مبرهن: ثابت کرده شده
۳- ملابس: پوشیدنیها^۴- چیت، صندوق، ململ: انواع تکه‌ها
۵- ماهوت، مخمل: انواع تکه‌های نفیس
۶- توار، اطلس، صوف: انواع تکه‌های زری
۷- اینمل: نوعی از ظرف چینی

چو اقبال^۱ اسلامیان بود برپا
همان مجد^۲ دهرینه را جلوه فرما
جمع طوائف^۳ به صد حاجت از ما
به تحصیل علم و هنر بود جویا
ولی کرد چون مهر ما رو به زردی
زنند این و آن بعد ما لاف مردی

+++++

مرا نوحه^۴ و مویه^۵ و سوز و زاری
غم و ناله و ماتم و بیقراری
فغان گریه و حسرت و سوگواری
سزد ار کنم ، وز آسف^۶ اشکباری
به فوت و زوال سلاطین عادل
امیران دهرینه ، شاهان مقبل^۷

۱- اقبال: بخت، طالع ۲- مجد: بزرگی، بزرگواری شدن، عظمت

۳- طوائف: جمع طایفه ۴- نوحه: گریه، بیان مصیبت

۵- مویه: گریه و ماتم

۶- آسف: اندوه و غم سخت

۷- مقبل: صاحب اقبال

بر آن دودمانهای عزا^۱ و نجابت
بر آن خاندانهای مجد و شرافت
بر آن سلطنتهای ذیشان و مکنت^۲
بر آن تاجداران با فضل و همت
که رفتند زین گیتی دون فانی
فگنند از سر کلاه کیانی^۳

+++++

چه شد پدر ایوب آن شیر ماسل
شهنشاه غازی و خاقان عادل
جهاندار محمود سلطان مقبل
که لرزان بد از صولتش^۴ شیر را دل
مهین^۵ با بیزید آن سپهر بساطت^۶
محمد که بد عازم فتح و نصرت

۱- عز: عزت و ارجمندی ۲- مکنت: قدرت و توانگری

۳- کیانی: چیزی که لایق شاهان عظیم الشان باشد (غیاث)

۴- صولت: رعب و هیبت

۵- مهین: بزرگتر

۶- بساطت بی تکلفی، سادگی، خوش رویی، گشاده رویی، شیرین زبانی

سلاطین دارالسلام^۱ خلافت
امیران دارالجلال ریاست
همانا به عقبا گزیند رحلت
کشیدند پا در زاویای عزلت
که گریان بود دجله^۲ در حسرت شان
ز اندوه شان جمله در آه و افغان

+++++

ز سامانیان^۳ رفت سامان و شوکت
ز تورانیان^۴ تافت رُخ ملک و دولت
نه مروانیان^۵ را حشم ماند و صولت
نه عباسیان^۶ را جلال و شرافت
چراغ بنی بویه^۷ خاموش و تاری^۸
ز گرویہ شد فرہ^۹ تاجداری

۱- دارالسلام: مراد شهر بغداد است. ۲- دجله: رودی که در بغداد می‌رود
۳- سامانیان: مراد شاهان سامانی است. ۴- تورانیان: ساکنان سرزمین توران. توران آنسوی
آمودریا را گویند. ۵- مروانیان: آل مروان بنی مروان. ۶- عباسیان: خلفای عباسی. اولاده عباس
عم رسول الله (ص). ۷- بنی بویه: آل بویه. ۸- تاری: تاریک. ۹- فرہ: شان و شوکت، عظمت

کبای^۱ ملک فر شهنشاه غازان^۲
که دولت به ذاتش همی بود نازان
جهان بخش تیمور پور طراغان^۳
امیر مجاهد شه نیک مردان
به زیر زمین گستراندند بستر
به اعداء سپردند دیهیم^۴ و افسر

+++++

نه عادل شه و نه نشان ظهورش
به دارالسروره و نه آن برج سورش^۵
گرفتند اعداء بروج و قصورش
نمودند محصور نزدیک و دورش
شد از تخت شاهان اسلام خالی
نه شه ماند زیشان نه نواب و والی

۱- کبای:؟

۲- غازان: ی سرزمین هموار و حاصل خیز در سمت غرب که منسوب به غازان خان است. غازان هفتمین پادشاه از سلسله ایلخانیان بود

۳- طراغان: امیر طاغان چغتائی پدر امیر تیمور. ۴- دیهیم: تاج

۵- دارالسرور: لقب شهر بیجاپور (غیاث) ۲- سور: دیوار قلعه

شد از سوریان^۱ سور اقبال زائل
 هم از صحبیان^۲ سلطنت بست محمل
 به زردی خود^۳ سوریان گشت مائل
 فلک بُرد فر سلاطین موصل^۴
 گرفت از عبیدیه^۵ اقبال رخصت
 حشم^۶ کوفت در غوریان کوس^۷ رحلت

+++++

امیران اسپین^۸ و شاهان تازی^۹
 اساطین^{۱۰} دین نبی حجازی
 خواقین^{۱۱} عادل سلاطین غازی
 اُسوء^{۱۲} معارک ، بهوٲ^{۱۳} مغازی^{۱۴}
 شد از جهد شان شانِ اسلام عالی
 هم از عزم شان عرصه کفر خالی

۱- سوریان: شاهان سوری ۲- صحبیان: ۳- خود: کلاه آهنی ۴- موصل: شهری است میان عراق و الجزیره ۵- عبیدیه: مراد هر دو داماد حضرت محمد یعنی حضرت عثمان ذوالنورین و حضرت علی کرم الله وجهه ۶- حشم: خدمتگاران، چاکران ۷- کوس: نغاره بزرگ ۸- اسپین: کشور هسپانیه ۹- تازی: عربی ۱۰- اساطین: اسطوانه ها ، ستونها ۱۱- خواقین: جمع خاقان (پادشاه بزرگ) ۱۲- اُسوء: پیشوا، رهبر ۱۳- بهوٲ: ۱۴- مغازی: جنگها

هنر را کشوند دیوان و دفتر
نهادند بنیاد ایوان^۱ کشور
پی دین نمودند تجدید یکسر
مساجد ، مدارس ، مصلی^۲ و منبر
چنان بُد دران عصر نشر فضائل
که عصرالذهب^۳ نام ماند از افاضل^۴

+++++

ادیبان ماهر حکیمان فائق
خطیبان فاضل طبیبان حاذق^۵
بلیغان^۶ و دانشوران محقق
وزیران نطق و عمال صادق
به دان نقطه بودند یک یک گرایان
در آن خطه^۷ بودند گرد و فراوان

۱- ایوان: نشستگاه بلند، دالان ۲- مصلی: نمازگاه، جای نماز گزاردن
۳- عصرالذهب: عصر طلایی ۴- افاضل: فاضلترین اشخاص، جمع افاضل
۵- حاذق: دانا، اوستاد در کار
۶- بلیغان: جمع بلیغ و بلیغ در علم به مرتبه کمال رسیده و تیز زبان را گویند.
۷- خطه: پاره زمین و در عرف شهر کلان را گویند.

چه شد آن عمارات زیبا و البرا^۱
چه شان محو شد رونق شان سراسر
کجا کاخ حمرا^۲ شد و قصر ازهر^۳
هم آن جامع قرطبه^۴ نیک منظر
مگر از بشر و زمان گشت برهم
و یا چشم زخم فلک ساخت درهم

+++++

حقوق است بر دولت از شخص ملت
که نبود گریزی از آن بهر دولت
نخستین در اعلاای آن بذلت^۵ همت
به تاسیس آن جمد و اظهار خدمت
نگهبانی آن ز جنگ مخالف
به دفعش شدن جمله یکتن موالف^۶

۱- البر: نیکو

۲- کاخ حمرا: کاخ الحمرا یک شاهکار تمام عیار هنر اسلامی در ناحیه اندلس اسپانیا است

۳- قصر ازهر: نام قصری در مصر

۴- جامع قرطبه: مسجد جامع قرطبه یا مزکیتا، واقع در اندلس یا اسپانیای امروزی است

۵- بذلت: صرف نمودن ۶- موالف: بیوست شدگان، یکجا شوندگان

دوم بذل همت به اخلاص شایان
در اجرای آداب شایسته آن
به حفظ حدودش چه پیدا چه پنهان
به پاس ثغورش^۱ حریص و گرایان
به رنج و سرورش شریک و مساهم^۲
به خسران^۳ و نقصش هراسان و واہم^۴

+++++

بود سوہمین انتظار اہالی
به طرز عمومی چه ادنی چه عالی
به تہذیب^۵ شان سعی جانی و مالی
رہا نیدن شان ہم از بیکمالی
کہ خدمت از ایشان پی دولت آید
وزان فضل شان خیر ملت فزاید

۱- ثغور: سرحد ها، جمع ثغر

۲- مساهم: شریک

۳- خسران: زیان

۴- واہم: آنکہ اندیشہ می کند و می پندارد و خیال می کند، و ہم کننده.

۵- تہذیب: پاک کردن و اصلاح دادن

چهارم بود نظم ترتیب عسکر
به سامان و آلات جنگی سراسر
به قانون نیکو نمودن برابر
یکایک مُرتب چه جندی^۱ چه افسر
چو پشت و پناهند اسلامیان را
به امداد^۲ شان بسته باید میان^۳ را

+++++

حقوقی که بر ملت آمد ز دولت
پذیرفتش باید آزا به رغبت^۴
نخستین بود آنچه در جیب ملت
که کرده است حاصل به بازوی همت
به وقت ضرورت به دولت سپردند
وزان جمله یک جبه^۵ را پس نبرند

۱- جندی: سپاه، عسکر

۲- امداد: مدد کردن، کمک کردن

۳- میان: کمر، پشت

۴- رغبت: آرزو، آرزومندی، اشتیاق، تمایل، خواست، میل

۵- جبه: دانه، به اندازه یک جو (دروزن)

دوم حکم او راست تسلیم کردن
به فرمایش از طوع^۱ گردن نهادن
هم از جان و دل تابع حکم بودن
به احکامش از صدق لبیک گفتن^۲
به تعظیم پذیرفتن احکام او را
گرفتن به رسم ادب نام او را

+++++

سوم بایش داشتن بس گرامی
بزرگش شمارند و مولی^۳ و سامی^۴
چه دانا چه نادان سخندان و عامی
دعایش کنند از دل و جان تمامی
پی نیکی نامش آواره بودن
به اعلاای آن گوی سبقت^۵ ربودن

۱- طوع: اطاعت

۲- لبیک گفتن: موافقه نمودن، استقبال کردن

۳- مولی: یاری دهنده، مهتر، و همچنان به معنی آزاد کرده شده و غلام (غیاث)

۴- سامی: عالی، بلند مرتبه، بلند

۵- سبقت: پیشی گرفتن

چو هر يك ادا ساخت فرض ديگر را
بدین کار بستند هر يك کمر را
مددگار گشتند هر يك ديگر را
فروض حقوقش دهد بی تعرا^۱
شود باغ اسلام سر سبز و خرم^۲
رود نام نیکش در ابعاد^۳ عالم

+++++

ولی نعمتی^۴ خویش را قدر و حرمت
نمودن بود فرض جمع رعیت
پذیرفتن حکمش از صدق نیت
دعای وجودش بود فرض همت
به فحوای^۵ آیات و آثار دینی
به مضمون حرف بزرگان یقینی

۱- تعرا: بانگ زدن؟

۲- خرم: تازه و سیراب

۳- ابعاد: جمع بُعد به معنی دوری

۴- ولی نعمت: آنکه بر کسی حق نعمت دارد

۵- فحوا: مضمون و معانی

امید است اکنون که از فضل باری
به عون^۱ حق و همت شریاری
شود رونق دین اسلام جاری
کند بخت اسلام بسی عون و یاری
رسد مؤمنان را به کف ملک و دولت
بُرد از عموم ملل گوی سبقت

+++++

چنان کز نخست این مه پاک گوهر
خدیو^۲ همایون شی^۳ داد گستر
بود کوشش و جد و جهدش سراسر
در اعلاای اسلام و دین پیمبر
به تمهید^۴ و تأیید اسلام ساعی^۴
سوی اجتماع و مواخات^۵ داعی^۶

۱- عون: یاری و مددگاری^۲-خدیو: پادشاه

۳- تمهید: گسترانیدن و نیکو کردن کار

۴- ساعی: کوشنده

۵- مواخات: باهم برادری داشتن

۶- داعی: دعا کننده، خواهنده، طلب کننده

من از فاسق^۱ و فاجر^۲ و نابکارم
که جز فحش و عصیان دگر نیست کارم
ز اعمال و اوضاع خود شرمسارم
ولی راجی^۳ عفو پروردگارم
که با این معاصی^۴ و این شرمساری
شوم مظهر عفو و غفران باری

+++++

عجب نیست از خامه^۵ این سیه رو
که نقشی ز مولا نهادست یکسو
شود باعث همت و خلق نیکو
به دقت نگاهش کند مرد حق جو
از ان کسب غیرت کند قوم افغان
وزان پند و عبرت بگیرد مسلمان

۱- فاسق: شخصی که آشکارا گناه می‌کند و عملاً از اطاعت و اوامر الهی خارج شده است

۲- فاجر: بدکار، فاسق، تبه‌کار، فاسد، گناهکار

۳- راجی: امیدوار

۴- معاصی: جمع معصیت (گناه)، گناهان

۵- خامه: قلم

مناجات

اللہی بہ حق رسول مکرم
بہ آن سید و فخر اولاد آدم
کہ خود برگزیدیش از جملہ عالم
نمودیش با نعمت و جود منعم^۱
لقب رحمت عالمینش نہادی
در فیض رحمت بہ رویش کشادی

+++++

بہ آن گوہر پاک و ذات گرامی
کہ بد راحت روح ہر خاص و عامی
ہم آن مایہ فخر عالم تمامی
رسول حجازی نبی تہامی^۲
معاذ^۳ خلائق ملاذ^۴ برایا^۵
مآب^۶ ارامل^۷ غیاث^۸ یتاما^۹

۱- منعم: نعمت دہندہ ۲- تہامی: منسوب بہ تہامہ و تہامہ زمینی کہ مکہ معظمہ در آن واقع است. ۳- معاذ: جای پناہ و پناہ دادن. ۴- ملاذ: جای پناہ. ۵- برایا: خلائق، مردم ۶- مآب: جای بازگشتن ۷- ارامل: مردان بی زن. زنان بی شوہر ۸- غیاث: فریادرس ۹- یتاما: جمع یتیم

کنون آتش را ز راه عنایت
نگاهی به حالش کن از فضل و رحمت
نشان ده ره راستان هدایت
عطا سازش اندر ره دین حمیت^۱
که افتاده در ورطه^۲ عجز و پستی
گرفتار صد گونه گرداب سستی

+++++

به تدبیر بچارگان کیست داند؟
که درمان این درد جز تو تواند؟
که مارا ازین دام غفلت رهاند؟
زگرداب اندوه و غم برکشاند؟
به جز ذات بچون و پاکت الهی
که داند به اسرار هر یک کماهی^۳

۱- حمیت: غیرت و ننگ

۲- ورطه: محل هلاکت، مجازاً به معنی گرداب

۳- کماهی: آنطور که هست و آنطور که باید باشد

چو بی اتفاقی است اصل شقاوت^۱
تنازع^۲ بود مایه صد خسارت
به هر جا که روئید این تخم نکبت^۳
خرالی ثمر داد و ادبار^۴ و ذلت
چرا باز نائیم زین فعل باطل
بنوشیم دانسته زهر هلاهل^۵

+++++

چو یک تن شماریم نفس و برادر
مساوی به هر چیز چه خیر و چه شر
چه بر خود پذیریم از نیک و بهتر
شماریم نیکش به حق برادر
بدی را چنین هم شماریم یکسان
سزد گر بدانیم خود را مسلمان

۱- شقاوت: بدبختی

۲- تنازع: باهم خصومت کردن، دشمنی کردن

۳- نکبت: خواری ورنج

۴- ادبار: پشت دادن دولت (غیاث)

۵- هلاهل: زهر قاتل که به هیچ دوا علاج پذیر نباشد.

در اوقات خمسہ ازان گشت سنّت
به قول پیمبر به حکم شریعت
که افراد امت ز اتباع ملت
شوند از پی اجتماع و جماعت
به پیوند دین میکند خود اشاره
زند از پی اجتماعی نقاره

+++++

چه خوش گفت دانا حکیم سخنور
به سلک بلاغت چه سان سفت گوهر
که رحمت به جان بادش از طرف داور
لبش باد از ابر احسانِ حق تر
خدا را بر آن بنده بخشایش آید
که خلق از وجودش در آسایش آید

انتہا

بروز چہار شنبہ ۳۷/۵/۱ تحریرش

خاتمہ یافت